

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Sanela Fejzić

Mentor:
izr.prof.dr. Aleš Debeljak

**RAZVOJ IN POMEN
NARODNE IDENTITETE BOŠNJKOV**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2005

»Tukaj se ne živi samo zato, da bi se živeló,

tukaj se ne živi samo zato, da bi se umrlo....

.....tukaj se tudi umira zato, da bi se živeló!«
 Mehmedalija Mak Dizdar

¹ Trnopolje, Omarska in Keratermso tri koncentracijska taborišča, prizorišča najhujših mučenj in pobojev (večinoma) Bošnjakov za časa agresije na Bosno in Hercegovino v letih 1992-1995
 Vir: <http://hem.passagen.se/hambarine/prijedor/logori.htm>

KAZALO:

1. UVOD IN ZASTAVITEV HIPOTEZ NALOGE	1
2. POMEN NARODA IN NACIJE V SODOBNI DRUŽBI (Kako vpliven in pomemben je danes nacionalizem)	5
2.1 Narod/nacija	5
2.2 Narodna (nacionalna) identiteta	10
2.3 Nacionalizem.....	12
3. KRATKA ZGODOVINA BOŠNJAKOV (DO 20. STOLETJA).....	15
3.1 Srednjeveška Bosna – obdobje bošnjaških prednikov	15
3.2 Bosna znotraj Otomanskega imperija (1463 – 1878).....	21
3.3 Obdobje avstro-ogrške okupacije Bosne in Hercegovine	29
4. BOSNA IN BOŠNJAKI V 20. STOLETJU.....	35
4.1. Obdobje prve polovice 20. stoletja.....	35
4.2. Druga svetovna vojna in življenje po njej.....	40
4.3. Agresija na Republiko Bosno in Hercegovino (1992 -1995).....	44
5. PRIHODNOST NEKEGA NARODA; KAKŠNA JE PERSPEKTIVA BOŠNJAŠKE IDENTITETE?	49
6. VERIFIKACIJA UVODOMA ZASTAVLJENIH HIPOTEZ IN KONČNE UGOTOVITVE.....	55
7. LITERATURA.....	58
PRILOGA.....	62
Priloga št. 1: Najstarejši bosanski državni dokument.....	63
Priloga št. 2: Bosanska pisava <i>bosančica</i>	65

1. UVOD IN ZASTAVITEV HIPOTEZ NALOGE

»Naš odgovor na zlo, ki so nam ga povzročili srbsko-črnogorski agresorji in naši bivši sosede Srbi in Črnogorci, ne sme biti sveto sovraštvo, temveč zgodovinsko pomnjenje. Torej, ne pomnjenje, zato da bi se enkrat maščevali in da bi sovražili, temveč pomnjenje v funkciji našega ozaveščanja in trajnega opomina, da se nam to nikdar več ne ponovi.« (Ibrahimagić, 1996: 24)

Napisano diplomsko delo je nastalo za Bošnjake in zaradi Bošnjakov. Nepojmljiva tragedija, ki jih je doletela na izteku 20. stoletja, je predramila tako njih same (z vprašanjem, kako to, da se jim je lahko zgodilo kaj takega?), kot tudi širšo svetovno javnost (z vprašanjem, kaj se je na bosanskohercegovskih tleh dogajalo in zgodilo?).

Zaradi dolgoletne skupne zgodovine in geografske bližine je skorajda neverjetno, da v Sloveniji ne bi vedeli za narod Bošnjakov. Tako slovenska kot mednarodna javnost jih pozna (žal večina ravno zaradi njihovega poboja v 90-ih letih), vendar jih še mnogi ne imenujejo tako, z njihovim zgodovinskim in uradnim nazivom, temveč jih še kar naslavljajo z »Bosanski muslimani«, »Muslimani« (kjer velik »M« nakazuje, da gre za nacionalno, in ne versko skupino), za manj poučene so samo »Bosanci« (kar pa je zgolj geografska oznaka), pojavljao se tudi namerno izbrani nazivi kot »Srbi islamske veroizpovedi« ali »Hrvati islamske veroizpovedi«². Slednja dva naziva sta v službi nacionalsitičnih diskurzov, znotraj katerih

² Bosanskohercegovski, še posebej pa bošnjaški zgodovini, je namenjen osrednji del diplomskega dela, že v uvodnih besedah pa je potrebno izpostaviti problematičnost naziva "Bošnjaki" oziroma ideološko politične razloge, ki so bodisi ovirali, bodisi pospeševali uveljavljanja tega imena za bosanskohercegovske muslimane. Slednji je namreč, tako kot narod, katerega oznaka je, potreboval dolga leta, da se je dokončno uveljavil pod tem nazivom. Odločitev, da se leta 1993 bosanski muslimani deklarirajo kot Bošnjaki (več o tem v poglavju 4.3), so utemeljili s sklicevanjem na srednjeveško zgodovino in čas Otomanov, ko so na bosanskohercegovskem ozemlju poznali narod "Dobrih Bošnjakov" (srednji vek) in Bošnjakov (s tem nazivom so Otomani imenovali vse prebivalce na bosanskem ozemlju, četudi so se katoliki in pravoslavci redko ponašali s tem imenom - dokončna opredelitev za Hrvate in Srbe se zgodi v 19. stoletju, ko se začne otomanski imperij počasi umikati z balkanskega prostora). Skozi stoletja se je naziv "Bošnjaki" vse bolj umikal versko zaznamovanim opredelitvam (več o razlogih slednjega v poglavju 3 in 4!), da bi se le-ta konec 19. in v 20. stoletju popolnoma izgubil! 20. stoletje je pomenilo ponovno prebiranje zgodovine in upravičevanje naziva 'Bošnjaki', šele leto 1993 pa prinese, njegovo formalno-pravno uveljavitev. Sam naziv je "odprtega značaja", saj ne negira pravice nobenega prebivalca Bosne in Hercegovine, da se čuti in prepozna kot Bošnjak – t.i. medreligijsko bošnjaštvo (Banac, 1995:296) je bilo uradna politika že v letih 1882 - 1903, v času avstro-ogrske prisotnosti v Bosni in Hercegovini, ko je bila slednja pod upravo Benjaminina von Kallaya. Pragmatična ideja, ki naj bi onemogočila nacionalistična gibanja, pa ni zaživela (izginila je skupaj z von Kallayevo smrtjo leta 1903), saj so se bosanski katoliki in pravoslavci že istovetili s sosednjimi narodi, Hrvati in Srbi, bosanskim muslimanom, ki so videli Bosno kot svojo edino domovino, pa je tako ostal naziv Bošnjaki. Potrebovali so še 90 let, da so se za to javno opredelili in formalno-pravno zabeležili Bošnjaštvo kot svojo narodnost.

srbski in hrvaški nacionalisti oporekajo Bošnjakom njihovo narodno subjektivnost in pravico, da se kot taki deklarirajo in uveljavljajo na bosanskem in svetovnem geopolitičnem prostoru!

Tudi ta »zmeda«, ki je ponekod posledica neinformiranosti, ponekod pa načrtnega negiranja bošnjaške samobitnosti in avtohtonosti na balkanskem prostoru, me je spodbudila k odločitvi, da v svojem diplomskem delu raziščem kulturno-politično zgodovino Bošnjakov.

Hipoteze, ki sem jih pri tem zastavila in ki so me vodile skozi raziskovanje in pisanje, so naslednje:

H1: Bošnjaki so avtohton južnoslovanski narod.

H2: Zaradi zgodovinskih okoliščin in hkrati lastne politične pasivnosti, jih lahko označimo za »zamudnike« pri razvoju in uveljavitvi narodne zavesti.

H2a: V 19.stoletju, času nastanka in uveljavitve »naroda« kot skupne identitete širših množic in obenem politične organizacije, so Bošnjaki sicer skušali uveljaviti svojo narodno samobitnost, vendar so bili pri tem relativno neuspešni, tako zaradi premajhne lastne angažiranosti in organiziranosti, kot tudi zaradi zanikanj njihove narodne posebnosti s strani njihovih sosedov (Hrvatov in Srbov).

H3: Intenzivnejše narodnobuditeljske aktivnosti Bošnjakov se začnejo v drugi polovici 20. stoletja, dokončno »prebujanje« pa doživijo na koncu stoletja ob razpadu Jugoslavije in vojni na bosanskohercegovkem ozemlju.

H3a: Vojna na področju Bosne in Hercegovine v letih 1992–1995 je agresija, ki so jo nanjo izvedle njene sosede Srbija, Črna gora in Hrvaška s ciljem prisvojitve ozemlja.

H3b: Zasesti bošnjaški življenjski prostor (cilj), je nujno pomenilo iztrebiti ta narod (sredstvo), kar so agresorji z genocidno politiko skušali tudi storiti.

H3c: Štiriletna vojna, ki je Bošnjakom prinesla poboje, mučenja, izseljevanja in razseljevanja ter vrsto trpljenj in traum, je bila psihološki dejavnik, ki je vplival na dokončno emancipacijo bošnjaške nacionalne zavesti, kar se kaže v ponovni uvedbi narodnostne oznake »Bošnjak« in v prizadevanju po utrjevanju in ohranjanju bošnjaške nacionalne zavesti danes in v prihodnje.

Uporabljena metodologija pri pisanju vključuje predvsem dve metodi:

1. analizo sekundarnih virov, pri čemer je nujno izpostaviti kritično pomanjkanje v slovenščini napisane ali prevedene literature o Bošnjakih in njihovi novejši zgodovini, kar sem nadomestila z izdatno tujo (predvsem bosansko) literaturo,
2. primerjalno sociološko-zgodovinsko metodo, s katero sem ugotavljala razmerja in povezave družbeno-političnih in kulturno-zgodovinskih dogodkov v kontekstu obravnavane tematike.

Glede na zastavljene hipoteze in uporabljeno metodologijo je delo razdeljeno na več poglavij:

1. Uvod s predstavitvijo ozadja pisanja in organiziranosti besedila.

2. Pomen naroda in nacije v sodobni družbi – da bi bila bošnjaška problematika dovolj razumljiva in natančno razdelana, je v tem poglavju razložen pojem naroda, predvsem v njegovi relaciji s termini, kot so etnija in nacija. Naslednji podpoglavji razlagata pojem narodne identitete ter pomena nacionalizma za narod kot subjekt in za družbo kot celoto.

3. Kratka zgodovina Bošnjakov (do 20. stoletja) – poglavje sem posvetila kulturno-političnemu razvoju bosanskohercegovskih prostorov, pri čemer sem največ pozornosti posvetila pomembnim dogodkom in ločnicam v zgodovini razvoja bošnjaške narodne identitete.

4. Bosna in Bošnjaki v 20. stoletju – zaradi hipoteze, da je bilo 20. stoletje odločilnega pomena za samoprepoznavanje Bošnjakov in njihovo uveljavitev na mednarodnem družbeno-političnem področju, je to poglavje namenjeno seznanjanju z bosanskohercegovskimi kulturno-političnimi dogajanja v 20. stoletju ter analiza njihovih posledic.

5. Prihodnost nekega naroda – kakšna je perspektiva bošnjaške identitete – poglavje je namenjeno oceni trenutnega položaja Bošnjakov ter poskusu napovedi prihodnjega razvoja njihove narodnosti, obenem v tem poglavju iščem odgovore na vprašanja, ki se pojavljajo v zvezi z globalizacijo sveta in postmodernim mišljenjem in življenjem posameznikov in družbe.

6. Verifikacija uvodoma zastavljenih hipotez in končne ugotovitve – ali lahko glede na uporabljeno metodologijo in pridobljeno vedenje zastavljene hipoteze potrdim, ali so se izkazale za neutemeljene in ali je treba problematiko še enkrat premisliti in analizirati? Kakšen je ob vsem ugotovljenem sklepni zapis o *pomenu in razvoju narodne identitete Bošnjakov*? Odgovore na ta vprašanja predstavlja zadnje poglavje diplomskega dela.

2. POMEN NARODA IN NACIJE V SODOBNI DRUŽBI (Kako vpliven in pomemben je danes nacionalizem)

2.1 Narod/nacija

Čeprav je danes, ko govorimo o svetovnem dogajanju, najbrž več govora o procesu globalizacije in o določeni stopnji poenotenja držav ali vsaj težnje po tem, pa vsekakor ne moremo, prav zaradi tega!, mimo pojmov, kot so etnija, narod, nacija, država – nacija itd. Ob zavedanju same starosti človeške družbe (od njenih zametkov v pradavnini do današnjega dne) je pisanje o narodu in državi pravzaprav operiranje s pojmi sodobnosti; čeprav ne poenoteni glede časa nastanka teh oblik identificiranja in delovanja se vendarle lahko vsaj približno strinjamo, da gre za fenomene zadnjih dveh, treh stoletij³. Če si lahko dovolim pravico ocenjevanja številčnosti avtorjev, ki zagovarjajo to tezo, bi zatrdila, da gre za večino izmed intelektualcev, ki o tem pišejo ali se kako drugače ukvarjajo s to tematiko. Seveda pa ne gre zanemariti ali iz razprave izključiti tudi tistih, ki menijo, da gre za pojave, ki datirajo daleč nazaj, če že ne kar na sam začetek človeškega združevanja. Tudi o tem bom pisala na naslednjih straneh.

Kaj torej je narod? Pa nacija? Od kdaj ju poznamo?

Z ugotovitvijo Hughja Seton-Watsona (v Anderson, 1990: 15): »Prisiljen sem zaključiti, da ni mogoče priti do 'znanstvene definicije' nacije, a ta pojav je vendarle obstajal in še obstaja,« pridemo do dileme, kako potem pojasniti nekaj tako nedefiniranega?

Danes smo tako priča obstoju več teorij in definicij tako pojma narod kot tudi pojma nacija.

Če nam je pri pojasnjevanju in ločevanju obeh pojmov merilo kompleksnost enega in drugega, potem lahko za narod rečemo, da je manj kompleksen od nacije. Tako Mustafa Spahić (2001: 77) vidi narod kot »pristno skupnost ljudi, povezanih najprej teritorialno, s skupnim jezikom, kulturo, religijo, ekonomijo, obrambo, politiko in z jasno zavestjo o skupnem pripadništvu in enakemu poreklu«. Nadalje razvrsti razlike med obema v tri skupine in meni, da: »a) je nacija bolj razvita in bolj razvejana skupina, kakor narod; b) narod lahko

³ Južnič v Velikonja, 1996: 66, opomba št. 26

ima državo ali pa je tudi nima, medtem ko jo nacija mora imeti; c) več narodov lahko živi v eni državi, a evropsko pravilo je ena nacija–ena država.« (ibid., str. 78)

Razlika med obema terminoma je torej očitna in razumljiva: narod lahko smatramo za nižjo stopnjo nacije oz. še ne do konca izoblikovano nacijo, ki ji manjka odločujoča komponenta – država!⁴ Pri tem moramo biti pozorni na še enega izmed pojavov in terminov, namreč na izraz *etniya*, ki ga nekateri enačijo z narodom, spet drugi pa menijo, da je narod stopnjo nad etnijo, saj slednji, čeprav brez države, vendarle ima formirano politično zavest. Etnija bi tako bila socio-kulturna oznaka, narod pa socio-politična.

Adrian Hastings (2003: 15) tako za etnijo (eticitet) meni, da je to »skupina ljudi s skupnima kulturno identiteto in govornim jezikom (...), je osnovni element razlikovanja v vseh prednacionalnih družbah, vendar pa lahko preživi tudi kot način dodatnih razlikovanj, z lastno lojalnostjo, znotraj uveljavljenih nacij«. Nacija, ki bi znotraj Spahičeve razlage sovpadala s terminom narod, je za Hastingsa »veliko bolj samozavedajoča se skupnost, kot je to etnija«. Termin država-nacija (nation-state) pa bi bil ekvivalent Spahičevi naciji.⁵

Tine Hribar ugotavlja podobno: «Danes **nacija** pomeni biti **narod**, ki ima lastno državo in zato lahko nastopa kot **subjekt** mednarodnih odnosov« (Hribar, 1995:21).

Po Guntramu H. Herbu (1999: 14) pa med obilico različnih tokov, ki razglablja o teh fenomenih in postavljajo različne definicije istega pojava, lahko govorimo o dveh glavnih tokovih, čigar predstavnike uvrščamo bodisi med **primordialiste** (imenujemo jih tudi esencialisti), bodisi med **konstruktiviste** (tudi instrumentalisti). Stališča enih so v radikalnem nasprotju s stališči drugih. Primordialisti so neomajani zagovorniki ideje, da so narodi *naravni pojavi*, neizogibno prisotni na svetu že stoletja dolgo (ali pa vsaj njihovi zametki, konstitutivni elementi), so nekakšne organske skupnosti, ki svet neizogibno in usodno delijo v narode. Najbolj uveljavljena predstavnika te struje sta Johann Gottlieb Fichte in Hans Kohn, vse bolj pa se uveljavljajao tudi predstavniki t. i. Teorije četrtega sveta. Bernard Nietschmann, na primer, trdi, da na svetu obstaja med 5000 in 8000 narodi! (Herb, Kaplan, 1999: 15)

⁴ Na tem mestu bi rada izpostavila problem prevajanja angleških izrazov z ustreznimi slovenskimi; marsikje v brani literaturi so prevodi vsebovali termin *narod*, medtem ko je v originalu pisalo *nacija* in obratno. Sama sem se, soočena s težavo primernege prevoda, odločala glede na kontekst, v katerem je bila oznaka uporabljena, ter tako izmenično uporabljala primernejši termin.

⁵ Glej tudi: Maritain, J. : Človek in država; dostopno na: http://www.svarog.org/sociologija/teorija_drzave/clovek_in_drzava.php

Najbolj eminenten predstavnik druge smeri, Benedict Anderson, pa zavzema primordialistom povsem nasprotno stališče: zanj so narodi le »umetne tvorbe, osnovane na mitih« (ibid.).

Kar se konstruktivističnega toka tiče, vidijo narod kot: »1) proizvod strukturalnih sprememb, 2) projekt elit, 3) diskurz premoči in 4) omejeno skupnost izključitve in nasprotja« (ibid.).⁶

S temi argumenti spodbijajo primordialsitično teorijo o *neizogibnosti* naroda, saj za njih narod ne le da ni nujna in neizogibna oblika povezavnja in identifikacije ljudi stoletja dolgo, temveč je, ravno nasprotno, umetna tvorba, značilna šele za sodobno družbo!

Nabolj neusmiljen do esencialistčnih nostalgčnih razlag naroda kot nekakšnega »kolektivnega odgovora klicu krvi« (ibid., str.14) je že omenjeni Benedict Anderson, ki o problematiki naroda in nacionalizma piše v delu *Imagined Communities* (1983)⁷, kjer nacijo označi kot »zamišljeno politično skupnost«, ki je obenem tudi »omejena in suverena« (Anderson, 1990: 17–18).

1. **»Zamišljena** je zato, ker se celo mnogi člani majhnega naroda nikoli ne srečajo ali ne slišijo med seboj, pa vendar čutijo, da pripadajo eni skupnosti. Kakršnekoli neenakosti že ločujejo pripadnike naroda, je to še vedno »globoka, horizontalna kolegialnost«.
2. **Omejena** je smislu, da narod vključuje samo ljudi, ki jih štejejo za svoje pripadnike, druge pa izključuje. Noben narod ne trdi, da vsebuje vse človeštvo.
3. **Suverena** je, ker nacionalizem išče in slavi neodvisnost in samoupravo skupine ljudi.« (Haralambos, Holborn, 2000: 719)

Ivan Urbančič je v svojem delu *Uvod v vprašanje naroda* (1981), kot mnogi pred njim in za njim, prav tako skušal sistematično opredeliti in urediti klasifikcije in definicije pojma narod znotraj večjih in uveljavljenih teorij.

Historično-pozitivistično teorijo (avstromarksistična teorija), ki opisno sovпада z že omenjeno primordialistično strujo, zagovarjajo med drugim Karl Renner, Otto Bauer, Eugen Lemberg ter Hans Kohn.

⁶ Več o tem v citiranemu delu Herb&Kaplan: *Nested identities*, str. 14–17.

⁷ Anderson, B. (1990): *Nacija –zamišljena zajednica: razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*; Školska knjiga, Zagreb. Slovenski prevod v Haralambos, M., Holborn, M. (2000): *Sociologija; Teme in pogledi*, DZS, Ljubljana uporablja termin *narod* (str. 719)

Renner sicer priznava, da je »pojmovanje nacionalnega problema zaradi križanja vseh načinov opazovanja postalo negotovo in protislovno«, vendar pa tudi sam ponudi svojo definicijo naroda, ki da je »v enoto zedinjena množica ljudi, torej skupnost, katere specifična je: lastno ločeno ozemlje, lasten jezik, kultura, zgodovina in moč, samozavestna volja kot notranji princip delovanja« (v Urbančič, 1981: 36–37).

Podobno trdi **Bauer**, ki vidi narod kot »celotnost ljudi, povezanih z usodno skupnostjo v karakterno skupnost« (ibid., str. 36), Torej, usoda ali naključje, ki je določeno skupnost prisililo k skupnemu življenju, je s tem izoblikovalo tudi njihov poseben karakter, kolektivni značaj.

Da narod nikakor ni zgolj rezultanta enega dejavnika, ampak, da gre za več med seboj povezanih in odvisnih spremenljivk, priča tudi **Lembergova** definicija, po kateri se »etnično – to so jezik, kultura, izvorni etnos – spoji z nečim, kar ni etnično in kar se imenuje gospodarsko-politično delovanje; in je ta spojitev etničnega in gospodarsko-političnega šele narod« (ibid., str. 39).

Tudi za **Kohna** so »bili narodi kakor tudi narodna zavest, ki jih oživlja, ustvarjeni od delujočih sil zgodovine«. Nadalje trdi, da ,kar se nastanka narodov tiče, spadajo »nekateri elementi, iz katerih se gradi narodnost (nationalismus), k najstarejšim in najizvirnejšim človeškim občutjem (čustvom); to so občutja, ki jih lahko ugotavljamo vsepovsod v zgodovini kot važne dejavnike v oblikovanju družbenih grup« (ibid., str. 39–40).

Ernest Renan pa, meni Urbančič, zagovarja tem avtorjem nasprotno stališče, saj trdi, da »so narodi nekaj čisto novega v zgodovini«, hkrati »zavrača zamenjave naroda za raso ali naroda za jezikovno skupino kot napačne. Narod je zanj po svojem bistvu *zgodovniski*. Zato rasa in kri tudi pri nastanku naroda nimata nobene vloge ...« (ibid., str. 48).

S trditvijo da »tudi jezik ni niti osnova naroda niti ne sodeluje odločilno pri njegovem nastanku« (ibid., str. 49), pa se Renan postavi v popolno nasprotovanje **Adrianu Hastingsu**, ki v središče svoje teorije »postavlja jezikovno kodifikacijo kot sredstvo kodifikacije in homogenizacije etnične identitete« (2003: 8).

Hastings, po mnenju Hadžidedića, je pri tem v nasprotju tudi z Anthonyem D. Smithom, saj »medtem ko Smith trdi, da so moderne nacije neposredni nasledniki starodavnih etničnih

identitet, ki so skozi stoletja bile fiksirane in ohranjanje s pomočjo kompleksnih mitov in simbolov, ki so se prenašali z generacije na generacijo, in ki so kot taki ugrajeni v temelje sodobnih nacionalnih identitet, Hastings sugerira, da so tako pred-nacionalne kakor tudi proto-nacionalne etnične identitete bile konstruirane kot transgeneracijske skozi jezikovno homogenizacijo, ustvarjane skozi kodifikacijo pisnega jezika v procesu prevajanja in širjenja biblijskega teksta⁸.« (Hadžidedić v Hastings, 2003: 8).

Razvidna je torej pestrost možnih definicij in opredelitev naroda in z njim povezanih pojavov, kot je na primer oblikovanje nacije, čut narodne identitete, težnja po ohranitvi lastnega naroda ali celo po njegovi prevladi (nacionalizem) itd.

Iz katerega koli zornega kota že gledamo na to človeško obliko združevanja in identifikacije, pa nedvomno ostaja dejstvo, da so narodi realnost današnjega sveta. Že res, da je sam pojem tvorba zadnjih nekaj stoletij, nabolj pogosto datiranje sega v čas razsvetljenstva, ko se metafizično pojmovanje sveta umakne racionalnemu, a kot smo že ugotovili, je tudi kronološko sledenje fenomenu naroda najprej odvisno od tega, ali narod vidimo in definiramo kot nekaj, kar ima temelje v primarnih človeških družbah, ali pa gre za 'umetne zgodovinske tvorbe', posledice kompleksnega in dinamičnega družbenega razvoja, ki je na neki stopnji zaznal potrebo po učinkovitejši obliki združevanja in ločevanja enih družb od drugih.

Četudi gre pri oblikovanju narodov (nation building)⁹ in narodne zavesti za vnaprej premišljeno, skorajda prekalkulirano odločitev, ali ne gre vseeno tudi pri tem, t. i. umetnem ustvarjanju ločnice, za sklicevanje na neke podobnosti z enimi in na razlike z drugimi ljudmi? Saj vendar najpogosteje med definicijami naroda najdemo ugotovitev, da gre za skupnosti s skupnimi etničnim poreklom, skupno zgodovino, usodo ... Pa vendar zgolj to ni dovolj, kajti že če vzamemo primer Nemcev in Madžarev, ki so dolga leta sobivali in delili skupno usodo, se danes (kakor tudi takrat) natančno ve, da so eni pripadniki enega naroda, drugi pa drugega. Odločitev o nujnosti ločevanja od drugih in poudarjanja lastne edinstvenosti in enkratnosti je pač odločitev, ki jo prinese vsak narod zase. Eni prej, drugi kasneje. Zato danes hkrati govorimo o nekakšnem *koncu narodov*, saj naj bi vse več ljudi opuščalo potrebo po izpostavljanju narodne komponente lastne identitete s težnjo, da se obravnavajo kot posamezniki, pripadniki svetovne družbe; lokalno narodno identiteto nadgrajujejo z globalno

⁸ O tem tudi v članku: Cvijanović. H.: **Nacija u raskoraku** (2004)

⁹ Aminian (2003:131)

svetovno identiteto, obenem pa je tudi moč zaznati *rojevanje* narodov, prebujanje narodne zavesti pri ljudstvih, ki so vse do sedaj sicer izpolnjevali pogoje osnovne definicije naroda, imeli vse skupne značilnosti, ki naj bi jih narod imel, razen politične volje in zahteve po priznanju s strani drugih. Mnogi teoretiki bi temu rekli 'nezrelost naroda', ki zapoznalo dozorevajo in se prebujajo v času, ko preostali svet teži k povezovanju in čim večji unifikaciji. Toda, da bi se lahko odpovedali nečemu v korist drugi, boljši opciji, moramo seveda najprej iti po poti, ki so jo nekateri že prehodili. Vsaj, kar se narodov tiče. Najprej moramo definirati lastno narodno identiteto in zavest, jo vrednotno oceniti in umestiti v lasten kozmos. Če kalkulacija pokaže, da je oklepanje »lokalnega« že preživeto in celo ovira pri nadaljnjem razvoju, se lahko odpre pot h »globalnemu«.

In če to zapoznalo narodno prebujanje označimo za »otroško bolezen modernizacije družbe« (Velikonja, 1995: 10), se moramo zavedati nujnosti njenega *prebolevanja* s ciljem, da se imunski sistem družbe pripravi na mnogo resnejše prihajajoče bolezni.

2.2 Narodna (nacionalna) identiteta

Seveda se tudi pri opredelitvi tega pojma pojavi težava iskanja in odkrivanja prave in pravilne opredelitve, saj se kmalu pokaže, da je definicij skorajda toliko, kolikor je avtorjev, ki se ukvarjajo s to tematiko. Tako je marsikdo prišel do ugotovitve, da »danes še ne obstaja edinstvena definicija pojma identiteta« (Ibreljić, 2003: 82).

Nacionalna identiteta, se pravi skupek takih (etničnih, jezikovnih, kulturnih, zgodovinskih, političnih ...) značilnosti, ki posamezniku daje možnost in pravico, da se identificira kot pripadnik nekega naroda, je zgolj ena izmed možnih identitet sodobnega človeka, čeprav jo še marsikje postavljajo na sam vrh hierarhične lestvice vseh obstoječih in potencialnih identitet, ki jih posameznik/-ica ima ali so mu/ji na voljo. Po mnenju mnogih gre za »krivično privilegiranje« (Velikonja, 1995: 10), saj gre ob tem tudi za »zanemarjanje ostalih (identitet, op. SF), izničevanje njihovih pomembnosti (...)« in to v imenu nečesa, kar je »iztrošeno, odsluženo in preživeto« (ibid.).

In četudi se mnogi (upravičeno) ne bi strinjali s tem, da je narodna identiteta le še stvar preteklosti (čeprav morajo priznati njen povsem oslavljen vpliv in zmanjšan pomen v sodobni družbi), še posebej, ko gre za šele »prebujene narode«, ki so na začetku poti oblikovanja lastne narodne identitete, pa kljub temu ne morejo spodbijati dejstva, da narodna identiteta ni

»vnaprejšnja danost, *stvar-po-sebi*, ki bi bila prisotna že od vekomaj kot nespremenljivo bistvo naroda ...« (ibid.). Tako kot vse ostale identitete se tudi nacionalna oblikuje in spreminja skozi čas, skozi interakcije z notranjim in zunanjim okoljem, pri čemer je najpomembnejša dihotomna razdelitev Mi/Oni – pomembno je vedeti, katere so naše značilnosti (kvalitete!) in kako so te različne (boljše!) od značilnosti drugih.

Pomen narodne identitete se je moral vselej boriti s trenutnim družbenimi tokovi in dogajanjem, kljub temu da gre v osnovi za »ontološke identitete, katerih vsebina je stalna in nespremenljiva (na primer nekatere biološke in jezikovne značilnosti, običaji, institucije itd.)« (Ibreljić, 2003: 85). Poudarjanje pripadnosti nekemu narodu je vselej močnejše v času vojn, nemirov ali kake druge oblike ogrožanja, kakor je to v času miru, ko se posamezniki čutijo varne in jim je zavedanje *Kdo so* le ena izmed možnih oblik predstavljanja drugim (vse manj poudarjana).

Da ne gre za statično, temveč dinamično in raznoliko družbeno dejstvo, trdi tudi najjemenentnejši bosanskohercegovski zgodovinar, predvsem pa intelektualec Mustafa Imamović, ki o identiteti pravi, da »predstavlja fluidno in težko ujemljivo zgodovinsko dejstvo, ki ga ni mogoče vselej prepoznati in natančno določiti. Kot določena kolektivna zavest o edinstvenosti lastnega mišljenja in bitja je identiteta kompleksen pojav, katere oblika se razlikuje od naroda do naroda (Imamović, 2003: 9).

Po Davidu H. Kaplanu (1999: 31) ima nacionalna identiteta štiri odločujoče značilnosti, in sicer:

1. je teritorialno omjena, s čimer se definira,
2. ni trajna konstanta, temveč gre za niz kulturoloških lastnosti, zavutih v artikulirane politične cilje,
3. obstaja kot identiteta, različna od države,
4. je postavljena znotraj hierarhije geografsko utemeljenih identitet, ki z njo sobivajo in občasno tudi tekmujejo.

Posameznik/-ica, ki te značilnosti prepozna pri lastnem narodu, jih sprejema in uveljavlja, razvija in neguje t. i. nacionalno zavest, v kateri se »zrcali nacionalna enotnost in ki si prizadeva, da se nacionalne posebnosti ohranjajo, naprej razvijajo in prenašajo v nasledstvo« (Muminović, 2003: 117)

Pretirano »prizadevanje«, tudi na račun drugih, pa se kaj hitro pokaže v (negativni) obliki nacionalizma!

2.3 Nacionalizem

»Nacionalizem je učenje in teorija o nacionalni ekskluzivnosti in hegemoniji, kjer se lastna nacija nekritično in idealizirano pozitivno vrednoti v odnosu do drugih, obenem pa se druge nacije v odnosu do lastne, še posebej sosednje in znane nacije, omalovažujejo, podcenjujejo in oporekajo.« (Spahić, 2001: 81)

Če se nekakšna »zdrava mera« nacionalizma še lahko tolerira kot nekakšno negovanje lastne kulture in identitete ali, v svojih začetkih, kot spodbujanje sonarodnjakov k ohranjanju narodne unikatnosti, pa so vsakršne druge eskalacije na tem področju ogrožujoče in potencialno uničujoče (tako tistih, ki se prepuščajo čustvu nacionalne superiornosti, kakor seveda tudi žrtev te diskriminacije).

In kot Adrian Hastings (2003: 162) zaznava, »nacionalizem oža tako um kot tudi srce«; tako »nacionalne himne, zastave in zgodovine lahko človeka obdajo s pregreho iracionalnosti, v kolikor niso uravnotežene z drugimi lojalnostmi, bližjim realnemu življenju ali univerzalnim načelom.«

Kako vpliven je danes nacionalizem v svetu, med narodi?

Naj bi mnogi med nami še tako radi videli, da se je njegova 'zlata doba' že končala, da gre danes le še za 'madež preteklosti', pa bi, ob pričujočih izbruhih nasilja, vojnah, kakršna se je zgodila ob raspadu druge Jugoslavije ter vsakodnevnih krvavih zločinih, storjenih v imenu vere, rase ali naroda, težko rekli, da (radikalni) nacionalizem ne predstavlja nevarnosti tudi v sedanjosti in da tako ne bo tudi v prihodnje. Vprašati se moramo, ali je Pandorino skrinjico, ko je enkrat odprta, mogoče ponovno zapreti? Ali je realno pričakovati, da se bodo z leti posamezniki/-ice odpovedali/-e lokalni pripadnosti nekemu narodu v imenu globalne povezanosti v Človeštvo? Ali pa gre zgolj za uspavane strasti, ki jih bo ponovno razplamtel kak miting na nekem polju, zibelki izbranega naroda, na rodni grudi izdanih očetov, ki jim njih sinovi dolgujejo zedinjenje sonarodnjakov?!

Ali lahko s transnacionalnim povezovanjem res tako učinkovito nadzorujemo drug drugega in preprečimo bohotenje nacionalnih strasti ter tako ne dovolimo, da se »v ozračju nacionalistične manije iz gline preteklosti s pomočjo zagonetnih alkimističnih dokazov novih historio- in geografov zamesi zgodovinska vulgata lastnega naroda« (Velikonja, 1992b: 8)?

Razvite države sicer vztrajajo pri optimističnemu gledanju na to, zagovarjajoč tezo o preživetosti nacionalnih identitet. Obenem se jim zdi povezovanje držav in narodov perspektivna pot, po kateri lahko hodijo vsi narodi (veliki, mali, razviti, manj razviti ...). Toda, ali ne diši ta scenarij po že posnetem filmu »Jugoslavija«, ki si je s svojo utopičnostjo o »bratstvu in enotnosti«¹⁰ prisluzila oznako »tragedija«? Ali se ne bojimo podobne usode? Smo se končno vendarle nekaj naučili iz zgodovine? Še nikdar se nismo, pa vendar je pred nami, da vidimo, kam nas bo pripeljal ta 'neobstoječi' nacionalizem.

Medtem pa ostaja nacionalizem naša stvarnost, različna od naroda do naroda. Pedro Ramet je tako klasificiral pet vrst nacionalizmov, značilnih za posamezne narode in nacije (povzeto po Velikonja, 1996: 51):

1. **heroičen**: zgodovina je zbirka slavnih dogodkov in zmag nasprotnikom (npr. pri Angležih in Francozih);
2. **kljubovalen**: preteklost in sedanost sta prikazani kot negotovi in polni groženj od zunaj (Poljaki, Litvanci);
3. **travmatičen**: zgodovino kroji usodni poraz (pred davnimi časi); npr. Srbom, Armencem, Čehom ali Madžarom;
4. **tabu nacionalizem**: občutek zgodovinske krivde za zločine preteklih generacij (Nemci ali Hrvati po drugi svetovni vojni);
5. **nemi nacionalizem**: ni tako očiten, izpostavljen; bolj kot velike bitke in slava politične preteklosti so poudarjeni kluturni dosežki, gospodarska uspešnost ali svojski način življenja (Avstrijci, Kanadčani, Slovenci, Slovaki).

Na koncu velja omeniti še *patriotizem* kot še eno obliko povezanosti posameznikov/-ic. Čeprav se termina nacionalizem in patriotizem v različni literaturi enačita (saj velikokrat sovpadata) ali pa se med njima ne postavlja pomembna ločnica, pa ju vendarle gre ločeno

¹⁰ Več o primeru Jugoslavije v Velikonja, M. (1992a): Kad se razvije zastava, razum je u trubi – I. v Tribuna , št. 7, str. 8-9

pojasnjevati. Najbolj groba opredelitev enege in drugega pojma bi bila, da je nacionalizem vezan na nek narod, medtem ko je patriotizem zvest državi kot politični formaciji. Torej: neka država lahko združuje patriote različnih narodnosti; takšne so na primer Združene države Amerike (ZDA), kjer živijo predstavniki različnih narodov, ki pa nad tem postavljajo »amerikanstvo« in so zvesti svoji državi – ZDA (pri tem ne gre za to, da morajo zanikati svojo narodnost, temveč le priznavajo in častijo neko višjo instanco, ameriško nacijo).

3. KRATKA ZGODOVINA BOŠNJKOV (DO 20. STOLETJA)

3.1 Srednjeveška Bosna – obdobje bošnjaških prednikov

Pisanje začnjam z obdobjem srednjega veka, kar seveda ni naključno. Zgodovinarji so namreč mnenja, da se nekje takrat (večinoma se navaja 10. stoletje) prvič pojavi pisna omemba Bosne. Bizantinski car Konstantin Porfirogenti tako sredi 10. stoletja v svojem spisu *De administrando imperio* omenja *deželico Bosno* (“horion Bosona”). Naziv se je nanašal na območje izvora ter zgornjega in srednjega toka reke, ki nosi isto ime – Bosna.

Seveda pa dejstvo, da se prvi pisni vir o Bosni pojavi šele v 10. stoletju, še ne pomeni, da se je slednja pojavila (šele) takrat. Od kod torej samo ime “Bosna” in njeni prebivalci?

Pri raziskovanju omenjene problematike je najgloblje v preteklost šel Vjekoslav Klaić, ki meni, da so bili najstarejši prebivalci Bosne Iliri oz. ilirska plemena, ki so v Bosni tvorila večinsko prebivalstvo vse do konca 5. stoletja! (Kalić v Pašić, 2003: 56)

Mustafa Imamović (1998) v delu “Historija Bošnjaka” tudi poskuša raziskati izvor imena Bosna, toda tudi on se je soočil z dejstvom, da enotnega pojasnila tega izvora ni, zato naniza nekaj najbolj pogostih ponujenih razlag. Te povzemam v nadaljevanju.¹¹

Glede imena Bosna je po Imamoviću znotraj zgodovinske stroke najstarejše prepričanje, da je samo ime povezano s traškim plemenom Besa, po katerem naj bi dobila ime tako reka kot dežela Bosna. Kasnejše znanstvene raziskave so pokazale, da to pleme vendarle ni pustilo vidnih sledi, ki bi lahko upravičevale to teorijo.

Neka druga razlaga išče in najde svoje argumente v korenu ilirske besede bos, ki v albanskem jeziku pomeni prostor, kjer se izpira sol. Tudi ta razlaga ne zadošča, saj območje “Solne zemlje” (okolica današnje Tuzle) ni pripadalo bosanski državi v njenih prvih stoletjih!

Poleg teorij, ki izvor imena “Bosna” iščejo v obdobju pred slovansko poselitvijo, pa so poznane tudi druge teorije, med njimi tudi ta, da “so Slovani, ki so se doselili na območje srednje in matične Bosne, prinesli to ime s seboj, kot so to storila tudi nekatera druga

¹¹ Povzetek je s strani 24–25.

staroslovanska plemena, v prvi vrsti Hrvati in Srbi” (Imamović, 1998: 24). Tako naj bi nekje za Karpati “živel pleme Bosna ali pa plemenski starešina z imenom Bosna” (ibid.), z naseljevanjem Balkana pa so s seboj prinesli tudi svoje ime.

Zdi se, da je lažje kot dognati izvor imena Bosna izslediti poreklo bosansko-hercegovskih prednikov: “Zaradi jezikovnih in kulturnih razlogov ter zaradi več kot tisočletne skupne zgodovine se lahko današnje prebivalstvo Bosne mirne duše prišteva k slovanskim narodom”, meni Noel Malcolm v svoji različici zgodovine Bosne (Malcolm, 1995: 3). Podobnega mnenja so tudi drugi avtorji in avtorice, kot so Nijaz Duraković (1994), Muhamed Hadžijahić (1974), že omenjeni Mustafa Imamović (1998), Nada Klaić (1989) itd.

Dr. Mitja Velikonja govori o dveh fazah naseljevanja južnih Slovanov na Balkanski polotok, in sicer “od začetka do srede 6. stoletja in od konca 6. stoletja do prvih desetletij sedmega” (1998: 28). V tem obdobju naj bi se začel tudi t. i. “bosanski srednji vek”, ki ga zgodovinarica Vera Kržišnik-Bukić (1996: 18) periodizira “z naselitvijo južnih Slovanov do padca bosanske države pod Turke”.¹²

Obdobje od 6. do 15. stoletja je relativno dolga doba in zgodovinarji se skoraj po pravilu strinjajo, da gre za obdobje zelo pestre zgodovine dežele bosanske in nje prebivalcev, če naj se izrazim nekoliko poetično. Na sledi omenjenega obdobja bom izpostavila nekaj ključnih dogodkov in izstopajočih osebnosti.

Prvi po imenu znani vladar Bosne je bil ban Borić, ki je Bosni vladal od 1154 do 1164, vendar lahko s precejšnjo verjetnostjo predpostavimo, da je bosanska samostojnost starejša od Borićeve vladavine (Imamović, 1998: 30). Vsekakor pa je slednji bil priznan kot »samostojni gospodar celotne Bosne« (ibid., str. 31).

Drugi vladarji srednjeveške Bosne pa si sledijo v naslednjem vrstnem redu¹³:

¹² To obdobje obenem označi za “obdobje, ko se je srednjeveška bosanska identiteta čvrsto izoblikovala na ozemeljsko nestabilnem hribovitem področju v porečju reke Bosne (1), enoetnični skupnosti južnoslovanskih Bošnjakov (po predhodni asimilaciji delno romaniziranih in delno neromaniziranih ilirov) (2), fevdalno strukturirani in pretežno samsotjni državi (3), ki v njej, na evropskem geopolitičnem stičišču vzhoda in zahoda, vznikajo temeljni večverske in večkulturene družbene stvarnosti (4)” (ibid., str. 18).

¹³ Po podatkih z www.zemljabosna.com (Vladari srednjeveške države Bosne).

Obdobje vladavine Vladar

1167-1180.....	Okupacija s strani Bizanca
1180-1204.....	Ban Kulin
1204-1232.....	Ban Stjepan
1232-1253.....	Ban Ninoslav
1254-1267.....	Ban Prijezda I
1267-1287.....	Ban Prijezda I in Ban Stjepan Kotromanić - <i>dvovladje</i>
1287-1290.....	Ban Prijezda II in Ban Stjepan Kotromanić - <i>dvovladje</i>
1290-1299.....	Ban Stjepan I Kotromanić
1299-1304.....	Ban Stjepan I Kotromanić in "Ban" Mladen I Šubić ¹⁴ - <i>dvovladje</i>
1304-1313.....	Ban Stjepan I Kotromanić in "Ban" Mladen II Šubić - <i>dvovladje</i>
1314-1322.....	Ban Stjepan II Kotromanić in "Ban" Mladen II Šubić - <i>dvovladje</i>
1322-1353.....	Ban Stjepan II Kotromanić
1353-1391.....	Kralj Tvrtko I Kotromanić (okronan leta 1377)
1391-1395.....	Kralj Stjepan Dabiša
1395-1398.....	Kraljica Jelena Groba ¹⁵
1398-1404.....	Kralj Stjepan Ostoja
1404-1409.....	Kralj Tvrtko II
1409-1418.....	Kralj Stjepan Ostoja (vrnitev)
1418-1420.....	Kralj Stjepan Ostojić
1420-1433.....	Kralj Tvrtko II (vrnitev)
1433-1435.....	Kralj Radivoj Ostojić
1435-1443.....	Kralj Tvrtko II (vrnitev)
1443-1461.....	Kralj Tomaš
1461-1463.....	Kralj Stjepan Tomašević

Vsi naštetih vladarji so seveda sami po sebi dovolj zanimivi, da bi bilo o vsakem od njih mogoče napisati knjigo¹⁶, nedvomno pa si jo zaslužijo Kulin ban, ban Stjepan II Kotromanić in kralj Tvrtko I Kotromanić!

¹⁴ Tako ban Malden I kot Mladen II sta bila samooklicana bana, zato je njun naziv v narekovajih.

¹⁵ Imamović (1998: 70) ne omenja kraljice Jelene, temveč v leto 1395 postavlja začetek vladavine kralja Ostoja.

¹⁶ Vsi srednjeveški vladarji pa so zabeleženi in opisani v delu dr. Nade Klaić "Srednjevekovna Bosna" iz leta 1989.

Kulin ban¹⁷ je po koncu svoje vladavine leta 1204, obdobja, ki ga označujejo tudi za »zlato ero v bosanski zgodovini« (Velikonja, 1998: 31), za sabo pustil perspektivno državo, za njegovega časa politično stabilno in v ekonomski razvoj usmerjeno deželo (Imamović, 1998: 32; Malcolm, 1995: 20). Poleg negovanja trgovinskih odnosov z dalmatinskimi mesti je Bosna gradila svojo blaginjo na izkoriščanju svojih rudnih bogastev (Imamović, 1998: 32). Najstarejši ohranjeni bosanski državni dokument je pogodba o »Svobodi trgovanja«, ki jo je Kulin ban podpisal z Dubrovnikom¹⁸, s katero je Dubrovčanom zagotovljena svoboda trgovanja na bosanskem ozemlju, obenem pa je spodbujala dubrovniške trgovce k »eksploataciji bogatih bosanskih rudnikov« (Malcolm, 1995: 20). Pomembno je opozoriti tudi na to, da se za časa tega bana pojavijo vesti o »herezi« v Bosni, ki naj bi ji podlegel tudi sam Kulin ban z družino. Da bi umiril papeža, predvsem pa odpravil grožnje katoliških dežel (in se tako izognil križarskemu pogromu), je leta 1203 na Bilinem polju pri Zenici sklical javni shod, kjer naj bi se tako on sam kot njegov narod »vrnil k pravovernim«, se pravi v papeško domeno. Mnogi zgodovinarji menijo, da je tu šlo le za nominalno soglasje, saj so prebivalci po shodu nadaljevali »po starem«, sam Kulin ban pa je menda vendarle leta 1204 umrl kot katolik.

Naslednji veliki bosanski ban je **ban Stjepan II Kotromanić**. Ko se je po obdobju dvovladja s Šubićevimi dokopal do samostojne vladavine, je »začel širiti bosansko državo s pripajanjem stari banovini nekaj okrožij na severu. Z osvajanji je temu dodal področja zahodno od banovine, ki so dotedaj pripadala Hrvaški, zatem pa ostanejo v sklopu Bosne« (Malcolm, 1998: 23). Poleg ozemeljske rasti dežele se je slednja tudi agrarno okrepila (Imamović, 1998: 54). Tako je z gospodarsko rastjo države »rasla tudi ekonomska in politična moč bosanske in humske vlastele« (ibid.).

Kralj Tvrtko I Kotromanić je za razliko od omenjenega bana Stjepana, ki je vladal v »ugodnih notranjih in zunanjih razmerah« (ibid.), nasledil prestol (za kralja se je okronal leta 1377) v precej turbulentnem obdobju, saj je »prvih 14 let svoje vladavine moral zatirati vstaje v Bosni in Ogrske vpade« (Malcolm, 1995: 25). Tvrtko I je za časa svoje vladavine (1353-

¹⁷ Danes velja za karizmatično osebnost, ki si je pridobila "legendarni status v bosanski zgodovini", bosanski narod pa ga je med drugim "smatral za ljubljenca vil, njegovo vladavino pa za zlato dobo" (Miller v Malcolm, 1995: 20). Med prebivalci Bosne se še danes pogosto sliši njegovo ime, še največkrat, kadar se želi izpostaviti neko govornjenje o oddaljeni preteklosti ("Od Kulina bana i dobrih dana").

¹⁸ Glej Prilogo št. 1

1391) znatno razširil svoje ozemlje¹⁹ in tako za svojega časa ustvaril iz Bosne »največjo državo na Balkanu in med Južnim Slovani« (Imamović, 1995: 61). Leta 1377 se je okronal za kralja »Srbijem i Bosne i Primorju i Zapadnim stranama« (ibid.). Srbska ozemlja si je zlahka pridobil, saj je bila dežela po smrti carja Stefana Dušana v razsulu, prežeta z notranjimi političnimi boji za oblast.

Po smrti kralja Tvrtka I Kotromanića leta 1391, se je na vrhu države izmenjalo še šest vladarjev, toda nihče izmed njih ni obudil veličine bosanske države, kakršna je bila za časa Tvrtka I. Čeprav sta predvsem zadnja dva kralja (kralj Tomaš in kralj Stjepan Tomašević) bila sposobna in prizadevna vladarja, to ni ustavilo in premagalo Otomanov pri njihovem pohodu na Bosno. Slednji so začeli z občasnimi vpadi v Bosno že za časa kralja Tvrtka I, po njegovi smrti se je to le še stopnjevalo, da bi na koncu leta 1463 Bosna po več stoletjih samostojnosti padla pod vladavino Otomanskega imperija.²⁰

Poleg političnih dogajanj in ozemeljskih sprememb je za vse kasnejše bosansko-hercegoveške rodove oziroma prebivalce, predvsem pa za narod Bošnjakov, pomembna še ena značilnost srednjeveške Bosne, in sicer fenomen *Bosanske cerkve* (Crkva bosanska).²¹

Noel Malcolm jo upravičeno označi za »najizrazitejšo in najbolj misteriozno« značilnost srednjeveške Bosne (1995: 19), saj o njej še dandanes ni enotnega mnenja! Franjo Rački, hrvaški zgodvinar, zagovarja tezo, da je bosanska cerkev nekakšna različica bogomilstva²². Po drugi strani na primer Božidar Petranović trdi, da je to zgolj od pravoslavnja odpadla cerkev, ki je prevzela heretična verovanja. Medtem ko je bila teorija F. Račkega dolgo v veljavi, se Petranovićeva ni dokazala niti v svojih začetkih, saj jo izpodbijajo zgodovinska dejstva (razni »papeški in inkvizitorski dokumenti« (Imamović, 1998: 87). Toda, kot je propadla Petranovićeva teorija, se je podobno zgodilo tudi s trditvami Račkega, da lahko bosansko

¹⁹ Več o osvajanjih in osvojenih ozemljih v Imamović (1998) in Malcolm (1995)

²⁰ Predvsem prohrvaško ali prosrbsko orientirani avtorji oporekajo Bosni to samostojnost trdeč, da je slednja bila v svoji (srednjeveški) zgodovini tudi pod oblastjo Hrvatov (Srbov). Zgodovinsko dokazano je, da to ni res, kvečjemu obratno! Kar se hrvaške ali srbske vladavine nad Bosno tiče, N. Klaićeva ugotavlja, da so bili to "le občasni izleti" sosednjih vladarjev, ki niso, niti niso mogli spremeniti stoletni politični položaj bosanskih držav, saj so te brez Hrvatov in Srbov od zdavnaj hodile svojo, od njih povsem oddaljeno pot." (Klaić, 1989: 12)

²¹ Vsekakor je to tema, ki si zasluži posebno pozornost, toda zaradi specifičnosti tega pisanja jo bomo tokrat izpustili.

²² Bogomilstvo izhaja iz 10. stoletja, ko naj bi v Bolgariji duhovnik Bogomil začel z učenjem dualistične teologije; poenostavljena razlaga tega verovanja je, da obstajata dva svetova: vidni, ki mu vlada Sotona, in nevidni, čigar vladar je Bog. Ljudje se tako morajo boriti proti materialnemu svetu in z asketskim, skromnim življenjem težiti k nevidnemu! (Več o tem v Malcolm (1995: 37), Imamović (1998: 84)).

cerkev identificiramo z bogomilstvom.²³ Dolgo je bila v veljavi, ker je na videz pojasnjevala islamizacijo Bosne oz. množičnost sprejemanja islama na tem področju (mnogi bošnjaški avtorji zagovarjajo tezo, da so bosanski muslimani večinoma potomci bogomilov, npr. Duraković, Handžić, Balić). Seveda pa procesa islamizacije Bosne ne moremo tako poenostavljeno razlagati. Temu se bom sicer posvetila v naslednjem poglavju, na tem mestu pa naj zgolj navedem dejstvo, da so po letu 1459, ko je kralj Tomaš zaukazal (nasilno) spreobrniti (v katoličanstvo) večino bogomilov, slednji skorajda prenehali obstajati, tisti, ki so v tej veri ostali, so kasneje najbrž res sprejeli islam, niso pa bili ne edini ne najštevilnejši.

Teorija Račkega je z bogomilstvom pojasnjevala tudi fenomen t.i. *stečkov* (nagrobni spomeniki), po tej bogomilski razlagi so ti pripadali bogomilskim vernikom. Vendar mnoge značilnosti stečkov spodbijajo to teorijo, med drugim tudi odkritje križa na njih (kot je znano pa so bogomili križ zavračali)²⁴. Obenem se pojavi vprašanje, kako to, da stečkov ni v današnji Bolgariji, od koder bogomilstvo izhaja?

Bolj kot je preteklost oddaljena, teže jo pojasnjujemo, toda neizpodbitno ostaja dejstvo, da je na ozemlju Bosne v srednjem veku obstajala *Crkva bosanska*, ki je pomembno vplivala na bosansko zgodovino²⁵.

Nenazadnje naj na tem mestu omenim še eno bosansko srednjeveško posebnost, namreč poseben tip pisave, t.i. *bosančico*²⁶, cirilici podobno pisavo, ki se je razvila v 11. stoletju ravno med pripadniki bosanske cerkve. Poleg krstjanov so jo uporabljali tudi bosanski frančiškani²⁷, bani, kralji, plemstvo (Kržišnik-Bukić, 1996: 17).

²³ Kot navaja Velikonja (1998: 36) se v srednjeveški Bosni "ime *bogomili* za pripadnike bosanske cerkve sploh ni uporabljalo". Pripadniki cerkve so se medseboj preprosto imenovali 'krstjani'. Cerkevna hierarhija pa se je organizirala tako, da je bil na vrhu *djed* (did), nato pa *gost*, *starac* in *strojnik*.

²⁴ Tudi cerkvene zgradbe, duhovščino, bogatenje cerkve ...

²⁵ Od tega, da je že za svojega časa bila neposreden vzrok vpletanja katoliških vladarjev v bosanske zadeve, do tega, da jo danes štejemo za eno (po nekaterih najpomembnejšo) od komponent bošnjaške identitete.

²⁶ Glej prilogo št. 2.

²⁷ "Prva bosanska tiskana knjiga "Nauk karstianski za narod slovinski" avtorja fra Matije Divkovića je nastala leta 1611 v beneški tiskarni in je pisana v pisavi bosančici" (Kržišnik-Bukić, 1996: 17).

3.2 Bosna znotraj Otomanskega imperija (1463–1878)

Po izgubi srednjeveške samostojnosti je bosanska država za nekaj naslednjih stoletij padla pod vladavino tujcev. Najprej so si jo lastili Otomani²⁸, nato Austro-Ogrska, nazadnje pa še Kraljevina Jugoslavija.

Na splošno velja, da je Bosna padla pod turško oblast leta 1463, vendar to ne pomeni, da je kar čez noč pokleknila pred otomansko vojsko Mehmeda II el Fatiha.²⁹ To se je zgodilo »po desetletjih spopadov, vdorov in delnih otomanskih zasedb«(Velikonja, 1998: 72). Odločilni napad je trajal mesec dni, končal se je s padcem trdnjave Ključ pri Jajcu, ko so zajeli in kasneje pokončali zadnjega bosanskega kralja Stjepana Tomaševića.³⁰

Obdobje pod Otomani je bilo izrednega pomena tako za bosansko državo kot tudi za njene prebivalce, še posebej za današnji narod Bošnjakov, ki si je, kot opažata tako Imamović (1998) kot tudi Duraković (1994), v tem času izoblikoval svoj etos, na katerem je nato gradil svojo nacionalno identiteto.

Z zavzetjem Bosne Otomani, katerih cilj je bilo zgolj vojaško osvajanje in pridobivanje bogastva ter vojakov³¹, niso imeli ne načrta ne namena umetno ustvarjati narode oziroma jih načrtno segragirati v skupine, širiti islamske vere ipd. Seveda so se razmere stoletja kasneje začele spreminjati in je od prvotne razdelitve prebivalstva na millete (verske skupnosti), ko je bila pomembna vera predvsem iz finančnih razlogov (pobiranja davkov, novačenja vojakov za nova osvajanja), prišlo do rivalstva med verskimi skupnostmi in do uporov prebivalstva. Tu je treba poudariti, da se je to razlikovanje, tekmovalnost pa tudi vse očitnejša diskriminacija

²⁸ Uporabljamo tudi izraz Osmanci, saj turško ime Othman prevajamo z Osman.

²⁹ Naziv "fatih", kar pomeni "osvajalec", si je veliki sultan pridobil zavoljo uspešnih vojaških pohodov, "bleščečih vojaških zmag in osvojitvev" (Velikonja, 1998: 72).

³⁰ Leta 1465 sicer postavijo na čelo umetno formiranega Bosanskega kraljestva na otomansko-ogrski meji enega zadnjih Kotromanovičev Matijo, vendar po letu 1967 o njem ni več zapisov, samo kraljestvo pa je bila zgolj nekakšna "tampon zona" (Imamović, 1998: 109), ki ni imela nekega uspeha.

³¹ Danes med balkanskimi kristjani najbolj poznana institucija vojaškega nabora je bilo "janičarstvo" oz. **sistem devširme** – "pobiranja dajatev v otrocih". Okrog tega se je spletla vrsta razlag ter predvsem nejasnosti in pristranskih ocen tega procesa, ki se je, kot je znano, uporabljal v 15. in 16. stoletju in bil ukinjen nekje v prvi polovici 17. stoletja (Malcolm, 1995: 63). Čeprav se na prvi pogled "zbiranje otrok" za potrebe države (za vojsko ali sultanov dvor) zdi nehumano in nasilno dejanje, pa to v takratnih družbenih razmerah le ni bilo tako grozovito, saj so se mnogi janičarji na družbeni lestvici visoko povzpeli (najbolj znana vezirska dinastija so Sokolovići, iz janičarskih vrst), kar se je obrestovalo ne samo njim, temveč tudi njihovim družinam, s katerimi so bili v stiku (ibid., str. 62). Naj na tem mestu omeni še zanimiv podatek, da so mnoge družine bosanskih muslimanov prosile sultana, da vzame tudi njihove otroke, kar je sultan tudi storil. Te družine so na ta način lahko upale na vertikalno socialno mobilnost svoji otrok, saj večina janičarjev ni končala v vojnih odredih, temveč so (če so imeli vsaj malo talenta) služili kot pisarji, umetniki, svetovalci na dvoru.

zdaj enih zdaj drugih (predvsem zemljiško-gospodarskih ureditvah in odločbah), dogajala med bosanskimi narodi (ki so zaenkrat še videni in obravnavani samo kot verske skupnosti), v kar Otomani niso posegali, razen če niso bili neposredno ogroženi njihovi interesi. »Družbeno-religiozna polarizacija« pa se je krepila »v stoletjih otomanskega zatona«. (Velikonja, 1998: 82)

Kaj se je torej dogajalo z Bosno za časa vladavine Otomanov?

Na splošno bi lahko rekli, da je bila otomanska politika do osvojenih ozemelj in njenih prebivalcev dokaj pragmatično naravnana. V svojem času so Otomani veljali predvsem za vojaško organizacijo, ki je od svojih podanikov zahtevala zgolj to, da upoštevajo zakonske odredbe cesarstva, s čimer si je cesarstvo zagotovilo dve stvari: vojsko za nova osvajanja in denar za plačevanje vojakov. Sicer se ni pretirano vtikala v druge stvari, to je prepuščala lokalnim oblastem.

»Otomanizacija neke novoosvojene oblasti ali ozemlja ni pomenila 'hitrih in radikalnih sprememb', temveč 'postopen razvoj'. Uvajanje otomanskih ustanov, upravno-teritorialne, sodne, vojaške in agrarne ureditve je bil proces, ki je pogosto trajal nekaj desetletij.« (Imamović, 1998: 105).

Bosna pa je bila vseskozi izjema, ki je, kot kaže, imela nekoliko ugodnejši, preferirani položaj znotraj cesarstva. Tako se leta 1463³² ustanovi celoviti Bosanski sandžak, medtem ko je bilo naprimer ozemlje Srbije razdeljeno na več sandžakov. Sandžak je deloval do leta 1580, ko se je »preimenoval v »Bosansko pokrajino« (ejalet, kasneje pašaluk), sestavljalo pa jo je sedem vojaško-upravnih enot, sandžakov³³« (Velikonja, 1998: 73). V prihajajočih stoletjih se je znotraj bosanskega ozemlja zgodilo še nekaj upravnih sprememb, vendar te niso bistveno spremenile organizacije bosanskega ozemlja in oblasti.

Za Bosno v otomanskem času pa lahko sklenemo, da »je bila precej drugačna od drugih otomanskih pokrajin, med drugim zaradi svoje mejne izpostavljenosti, pestre etnične in verske strukture, visoke stopnje islamizacije domorodnega prebivalstva, višje stopnje samouprave in

³² Tako Imamović (1998: 108), Velikonja (1998: 73) postavlja ustanovitev sandžaka v leto 1464.

³³ Ti so bili: Bosna, Hercegovina (Hersek), Bihać (Bihke), Zvornik (Izvornik), Pakrac, Krka in Klis, do leta 1606 še Požega.

nižjih davkov« (ibid.). Za to pisanje pa se mi bolj kot same administrativne spremembe zdijo pomembne neke druge, socio-kulturne spremembe in značilnosti »otomanske Bosne«.

V prvi vrsti gre tu za sam proces islamizacije bosanskega ozemlja in prebivalstva. Mnogi so namreč mnenja, da je ravno otomanski 'millet sistem' (se pravi konfesionalna grupacija prebivalstva) kasneje prispeval k versko zaznamovani narodni identiteti (»šele v 19. stoletju je postal tudi oznaka za *narod*«) (ibid., str. 76). Konec 15. stoletja in do 19. stoletja, ko Bosna pride pod avstro-ogrsko upravo, je bila verska pripadnost tista, ki je dodeljevala pravice in postavljala obveznosti. »Milet je združeval pripadnike različnih ver v relativno avtonomne, varne, notranje hierarhično urejene enote, podrejene carigrajskem sultanu« (ibid.). Izoblikovali so se štiri mileti, glede na štiri velike vere, takrat prisotne na ozemlju Bosne; armenski (kjer je uvrščena rimskokatoliška cerkev), pravoslavni, judovski in muslimanski.

O procesu islamizacije Bosne so pisali mnogi avtorji in na mnogo načinov; prenekatere izmed teh razlag so zgolj subjektivni pogledi posameznikov, ki zgodovino razlagajo na način, ki najbolj ustreza njihovemu ideološkemu nazoru oziroma perspektivi skupnosti, iz katere izhajajo. Tako lahko še danes izpod peresa posameznih avtorjev beremo, da so bosanski muslimani samo islamizirani pravoslavci ali samo islamizirani katoliki, da je islamizacija potekala pod prisilo turškega meča in nenazadnje, da v Bosni ni ne muslimanov ne Bošnjakov oziroma da je takšna njihova samoidentifikacija zmotna. Seveda vsak z zgodovinskimi dejstvi seznanjen posameznik lahko oporeka tem romantičnim in enostranskim pogledom na bosansko zgodovino. Trditev, da so bosanski muslimani zgolj prisiljeni konvertiti iz pravoslavne/katoliške vere, je, najmanj, kar lahko rečemo, zgodovinsko netočna! In znanstveno ni objektivna.

Podobno je s trditvijo nekaterih bošnjaških intelektualcev, ki se dosledno držijo teze, da so bosanski muslimani skoraj v celoti potomci bogomilov, pripadnikov že omenjene bosanske cerkve. To je do neke mere sicer res, nikakor pa ne v tolikšni meri, kot bi mnogi Bošnjaki najbrž želeli.

Proces islamizacije v Bosni

Prostor, na katerega je v 15. stoletju začel dotekati islam, je bil v veliki meri zaznamovan s političnimi prevrati kot tudi s svojevrstno religijsko zmedo. Religijska slika v Bosni ob

prihodu Turkov je bila precej zapletena in po svoje nejasna. Rimskokatoliška cerkev je bila tista, ki si je še najbolj prizdevala za čim večje število katolikov v Bosni, tako je tja pošiljala najprej dominikance, zatem pa še frančiškane z namenom, da pri »neukem in heretičnem« prebivalstvu utrdijo katoliško vero! Za takratne vernike je še najbolj pravilno reči, da so bili, čeprav religiozni, v veliki meri tudi religijsko indiferentni. Bosanska cerkev, prisotna na tem ozemlju nekje od 11. stoletja, je z leti izgubljala moč. Za to sta najbrž glavna razloga neorganiziranost same cerkve in papeški pritiski.

Doktrina bosanske cerkve je posameznike delila v dve skupini ljudi; »brezgrešne« in »laike« (Velikonja, 1998: 38). Prvi so bili tisti, ki so negovali in živeli vero v njeni najčistejši obliki, medtem ko so bili navadni ljudje, laiki tega »oproščeni«, kar je v praksi pomenilo, da na cerkev niso bili pretirano navezani. Njen šibak vpliv na prebivalstvo je izhajal tudi iz tega, da si pravzaprav niso niti prizadevali po tem, kajti delovali so bolj kot »redovniška cerkev« (ibid., str. 40).

Prizadevanje katoliške cerkve, da bosansko cerkev izkorenini oz. da po njenih prepričanjih »vrne« vernike, ki so podlegli herezi, v okrilje »očetovske vere«, je bilo vseskozi prisotno. Kulin ban se je moral javno odpovedati »herezi« in obljubiti pokornost papežu, podobno pa se je godilo tudi njegovim naslednikom. Najbolj učinkovit pri preganjanju pripadnikov bosanske cerkve je bil kralj Tomaš (vladal 1443–1461), ki je leta 1459 napovedal pokristjanjevanje pripadnikov »zlepa ali zgrda«; okrog 2000 je res sprejelo katolištvo, najbolj goreči med njimi (kakih štirideset) pa se je izselilo v Hercegovino zemljo (ibid., str. 45). Že po tem lahko sklepamo, da je za islamizacijo ostalo kaj malo krstjanov, kar so kasneje pokazali tudi otomanski registri, t. i. defterji, kjer je bilo zabeleženih le 700 krstjanov. Obenem so ravno defterji, najstarejši je iz leta 1468 (Malcolm, 1995: 72), priča počasni islamizaciji bosanskega prebivalstva (število muslimanskih družin je sicer dosledno, a vendarle relativno počasi naraščalo), kar spodbija trditev, da je bila islamizacija (prsilno ali prostovoljno) že takoj po prihodu Turkov množična. Četudi se je kje zgodilo, da so večje skupine ali skupnosti sprejele islam, pa se islamizacija označuje kot dolgotrajnejši proces³⁴, ki naj bi potekal okrog 250 let (Imamović, 1998: 140).

³⁴ Malcolm(1995: 74) trdi, da je "proces, s katerim so muslimani postali večinski prebivalci Bosne, trajal dobrih 150 let".

Kot navaja Muhamed Hadžijahić v svoji knjigi Porijeklo bosanskih Muslimana, je imelo sprejemanje islama v prvih desetletjih zgolj »deklarativni značaj«, kar je pomenilo zgolj »prevzemanje muslimanskih imen« (1990: 81).

Za prve muslimane na bosanskih tleh velja, da razen sprejemanja islamskih imen in popolnega spoštovanja prepovedi uživanja svinjine sicer niso povsem dosledno sledili verski doktrini! Za prvo generacijo muslimanov je značilno kompromisno sprejemanje nove vere; sprejeli so njene nove elemente, obenem pa se niso odrekli določenim »ugodnostim prejšnjega življenja«. Tako danes govoreč o začetkih islama u Bosni govorimo tudi o t. i. *poturih*, ki ima tako kot veliko tega v bosanski zgodovini več možnih razlag. Najverjetneje gre tu za »premalo islamizirane Bošnjake« (Hadžijahić, 1990: 87). Podobno trdi Noel Malcolm (1995: 82), ki za oznako *potur* meni, da nima jasne razlage, toda »ponavadi se je nanašala na islamizirane ali poturčene bosanske Slovane, precej rustikalne in provincijalne sorte, ki so morda obdržali določene krščanske obrede«.

Omenila sem že dva mita o islamizaciji Bosne (da je bila masovna in prisilna), a jih je še nekaj, med drugim ta, da so ljudje prestopali v islam, da bi si tako izboljšali ekonomski in/ali družbeni položaj. Predpostavka je dovolj splošna, da jo je ravno zaradi tega težko zanikati. Nedvomno je bilo tudi nekaj takih primerov, vendar se ekonomska motivacija za spreobrnitev ne more enostavno omejiti na golo vprašanje plačevanja davkov za nemuslimane, džizije ali harača³⁵. V določenih obdobjih se je to plačevanje razširilo tudi na muslimane, ki so za razliko od kristjanov palčevali tudi t. i. zekjat, letni verski davek (prispevek).

Muslimani, sicer lastniki posesti (timar, zijmet ali has - kategorizacija je bila odvisna od pomembnosti lastnika in velikosti ozemlja), so bili tudi vojaško obvezni in so redno sodelovali na otomanskih vojaških pohodih. Za nemuslimane izven mejnih področij vojaška obveznost ni veljala. Dejstvo, da je bilo v Otomanskem imperiju veliko uglednih in premožnih nemuslimanov, dokazuje, da ni bilo treba biti musliman, da bi posameznik obogatel!

Sklenemo torej lahko, da sprejemanje islama v Bosni nima enoznačne razlage, saj je potekalo na več različnih načinov, iz več različnih objektivnih ali subjektivnih razlogov. Konec koncev

³⁵ Gre za različne oblike plačevanja davkov državi.

ima vsaka vera svojo razvojno zgodovinsko pot, s padci in vzponi. Brez družbe ni družbenega, tako je razumljivo, da je islam pognal korenine tam, kjer je našel za to plodna tla. Bosanska družba je bila v 15. stoletju (predvsem pa pred njim) takorekoč *samosvoja*, težko bi si jo lahko lastili bodisi katoliki, bodisi pravoslavci (teh je bilo v času prihoda Otomanov izredno malo, zanimivo pa je, da je njihovo število pod Otomansko vladavino naraslo). Zato si tudi bosanskih muslimanov ne more lastiti nihče izmed njih, razen bosanskih muslimanov samih! Slednji so razvili zavest o svojem lastnem slovanskem etničnem poreklu, islam pa vzeli kot »prvi in najpomembnejši vir identitete« (Velikonja, 1998: 86).

Nasploh je bil čas Otomanskega imperija, kot opazajo mnogi (npr. Velikonja, Dizdarević, Hadžijahić itd.), obdobje izrednega kulturnega razvoja bosanskih prebivalcev, predvsem pa bosanskih muslimanov. »Slovanski muslimani iz Bosne in Hercegovine³⁶ so doživeli v tem času kulturni razcvet, pravo renesanso,« trdi M. Velikonja (1998: 90).

Znamenita je književnost *alhamiada* (pisana v bosanskem jeziku, vendar z arabsko pisavo), katere predstavnik je med drugimi Mehmed Havaji Uskufi Bosnevi, ob njem se pojavljajo tudi Hasan Efendi Kaimi (pesnik), Hasan Quaimi Baba (pisatelj), Mula Mustafa Ševki Bašeskija (potopisec). Zlasti znotraj epike so ustvarjane »muslimanske junaške pesmi«, ki so slavile »Bošnjaka-junaka«, čeprav se, kot trdi Hadžijahić, »ustvarjanje mitov o t. i. nacionalnih herojih ni omejilo samo na muslimansko narodno pesništvo« (1974: 20), saj so tudi bosanski katoliki in pravoslavci ustvarjali in negovali lastne mite o junakih srbskega ali hrvaškega porekla. Obenem pa Hadžijahić ugotavlja, da se je jezik v Bosni dosledno imenoval »bosanski jezik« (ibid., 24).

Kot o celotni bošnjaški zgodovini, so tudi zapisi njenih oporečnikov o kulturnem razvoju takratne družbe kritični in pejorativno orientirani. Daleč najbolj znan med njimi je Ivo Andrić, po poreklu Hrvat, vendar nacionalno samoopredeljen kot Srb, iz čigar del izžareva »antimuslimanski« naboj. Takšna je njegova disertacija o kulturi v otomanski Bosni (Malcolm, 1995: 136), pa tudi mnoga druga dela,³⁷ ki opisujejo domnevno otomansko »zaostalost«. Malcolm o tem meni, da takšno pisanje »izraža slepe predsodke – svojeglavo slepost pred velebnimi spomeniki otomanske kulture« ter »slepost pred širokim razponom književnih del, ki so jih napisali muslimani pod otomansko vladavino« (ibid., str. 136).

³⁶ Naziv 'Bosna in Hercegovina' se je izoblikoval v času Avstro-Ogrske, do takrat je veljal naziv Bosna, op. SF.

³⁷ Med drugim "Na Drini ćuprija", "Prokleta avlija" itd.

Večstoletne stvaritve, dokazi obstoja in edinstvenosti nekega naroda, so se dolga leta hranili kot dokaz upravičene slave bošnjaških kulturnikov otomanskega obdobja. Tako je bilo samo v Sarajevu v Gazi-Husrev begovi knjižnici 7500 rokopisov, v Zgodovinskem arhivu 1762, v Orientalnem inštitutu 5000 in v Nacionalni knjižnici 500 (po Malcolm, 1995: 137). Ogromno tega je uničilo srbsko topništvo v času obleganja Sarajeva leta 1992.

Veliki poznavalec kulturnega bogastva Bošnjakov je tudi Nijaz Duraković, ki meni, da Evropa zavoljo svojih predsodkov do islamskega sveta in stereotipnega gledanja na obdobje Otomanov³⁸ stoletja dolgo ni hotela nič »slišati o bogatem duhovnem življenju bosansko-hercegovskih Muslimanov³⁹, o plejadi znamenitih znanstvenikov, graditeljev, pesnikov in književnikov, briljantnih državnikov in pravnikov« (1994: 47).⁴⁰

19. stoletje je bilo stoletje sprememb za celotno družbo, brez izjeme pa je zaznamovalo tudi Otomanski imperij in Bosno v njem! Rezultat teh prevratov je bilo upadanje otomanske moči in nenazadnje izključitev Bosne iz imperija in njena priključitev Avstro-Ogrski monarhiji.

Na začetku 19. stoletja je bila Bosna »ena najmanj razvitih in obenem najbolj avtonomnih pokrajin imperija« (Velikonja, 1998: 106). Krizna ekonomska situacija se je odražala v vse večjem nezadovoljstvu ljudstva in njihovih vse glasnejših negotovanjih. Kristjani so zahtevali enako obravnavo, kakršne so bili deležni muslimani, slednji, sami tudi v slabih družbeno-ekonomskih razmerah, so ravnatoko zahtevali več lastniških pravic na področju posestniške politike in popolno avtonomijo Bosne na državni ravni. Upori so bili tako na muslimanski kot tudi na nemuslimanski strani, šele proti koncu sistema so se dotedanji millet sistemi začeli uporabljati tudi kot narodna opredelitev in kategorizacija. Muslimane so pri tem večinoma enačili s Turki, čeprav je bilo teh v Bosni zanemarljivo malo, sami bosanski muslimani pa so se čutili Bosance, Bošnjake. Cesarski vrh (t. i. Porta) je tudi prebivalstvo v Bosni imenoval »Bošnjaki« (ibid., str. 112).

³⁸ Bosna naj bi bila v tem času "temni vilajet, dežela mraka, primitivizma in neznanja", muslimani v njej pa "nepismeni, versko zabiti ..." (Duraković, 1994: 47).

³⁹ Avtor v tem delu uporablja še narodno oznako Muslimani, vendar so septembra leta 1993 vrnili ime Bošnjaci (v preteklosti že uporabljano).

⁴⁰ V citiranem delu avtor naniza vrsto pomembnih bošnjaških intelektualcev.

Najbolj goreč privrženec ideje avtonomne Bosne je bil Husen-kapetan Gradašćević («Zmaj od Bosne»). Vodil je upor leta 1831, vendar je bil naslednje leto pod močnim pritiskom sultanovih enot prisiljen zapustiti deželo.

Leta 1839 je sultan Abdul Medžid I izdal dokument »Hatišerif iz Đulhana« («Povelje iz cvetnega vrta»), v katerem je »vsem podložnikom, ne glede na veroizpoved, zagotovljeno enako varovanje življenja, časti in imetja« (Malcolm, 1995: 167). Žal je bila Bosna predaleč, da bi se je prijela ta, sicer humana načela in tako so bile sultanove odredbe enostavno prezrte. Polarizacija prebivalstva na revne in bogate se je stopnjevala. Ureditev in dogovor, ki bi zadovoljila podložnike in potešila apetite velikašev, pa se kar nista našla!

Naslednje veliko ime 19. stoletja v Bosni je Omer-paša Latas, ki je v petdesetih »deželo moderniziral (uvedel je enotno upravno delitev na devet okrajev, ki so jim vladali *kajmakami*), pomiril neposlušne lokalne voditelje in izvajal svojo oblast z veliko strogostjo, kar je vzbujalo nezadovoljstvo med podložniki« (Velikonja, 1998: 108). Toda z Omer-pašo niso bili zadovoljni niti bosanski fevdalci (povečini muslimani), saj si je Latas prizadeval zmanjšati njihov politični vpliv. Naletel je sicer na hude upore. Kot trdi Velikonja, so se na stran muslimanske zemljiške aristokracije »postavili tudi konservativni voditelji krščanskih skupnosti (...), ki so bili prav tako zoper preveč radikalne spremembe (ibid., str. 109), vendar so jih zatrli.

V 60-ih letih 19. stoletja se v Bosni pojavi Osman Šerif Topal paša, ki je v naslednjih desetih letih precej moderniziral deželo, saj je med drugim podpiral »gradnjo številnih javnih objektov, cestnih povezav, telegrafskih linij (...), kulturni razcvet in razvoj šolstva, spodbujal tisk v domačem in turškem jeziku (...) in splošen napredek« (ibid., str. 112).

Sedemdeseta leta so napovedala in nazadnje prinesla konec otomanske zgodbe v Bosni. Vse večji in odmevnejši notranji nemiri so slabili otomanski vpliv tako v Bosni kot tudi drugod, kar je bil dovolj velik razlog, da so se z bosanskim ozemljem začele spogledovati mnogo sosednje države. Lokalna kriza je prešla v mednarodno in tako sta leta 1876 Srbija in Črna Gora napovedali Otomanom vojno. Obe sta sicer bili dokaj neslavno poraženi, a zahvala, da Srbija ni padla pod Otomanski imperij, gre predvsem posredovanju Rusov, ki so že za časa vladavine Katarine Velike Rusijo imenovali za »zaščitnico krščanskega življa v Otomanskem cesarstvu.

Ravno Rusi so bili naslednji, ki so, leta 1877, napovedali vojno Otomanom.

Začetek leta 1878 so v San Stefanu podpisali mirovni sporazum, ki pa je znatno razširil meje Bolgarije, seveda na škodo Otomanskega imperija. Zato so v maju istega leta ponovno sedli za pogajalsko mizo na znamenitem Berlinskem kongresu, kjer so se zmanjšale bolgarske meje, in napovedali okupacijo Bosne, ki se je kasneje spremenila v aneksijo Avstro-Ogrski. Okupacija je bila izvedena konec maja 1878, ne brez vojaških spopadov in ne brez upora bosanskega prebivalstva! Toda ne Sarajevčani, ne ostali prebivalci Bosne (Hadži Lojo, eden izmed vidnejših voditeljev bosanske obrambe, naj bi organiziral okrog 40.000 muslimanov iz cele Bosne) (Malcolm, 1995: 182) niso mogli ustaviti avstrijskih vojakov. Osvajanje Bosne je trajalo tri mesece, v njej so avstro-ogrške oblasti ostale naslednjih 36 let.

3.3 Obdobje avstro-ogrške okupacije Bosne in Hercegovine

Novi vladarji ter nova država sta bila vsekakor šok za bosansko-hercegovsko prebivalstvo, med njim pa najbolj za Bošnjake muslimane⁴¹. Oznaka 'Bošnjak' je s časom postala muslimanska ekskluziviteta. Čeprav so Turki z njo označevali vse prebivalce Bosne, so se katoliki in pravoslavci v Bosni imenovali Hrvati ter Srbi, s čimer so že za časa Otomanov (predvsem v drugi polovici 19. stoletja kot posledica družbenih prevratov) začeli oblikovati lastno narodno identiteto⁴². Zgodba bosanskih muslimanov je tekla drugače, predvsem pa počasneje.

Avstro-ogrška je pomenila preobrat tako za bosansko deželo kot za njene prebivalce. Bosanski Hrvati in Srbi so z njo le še poglobili in izostrili svoje politične boje in hotenja, Bošnjaki pa so se končno zavedli nujnosti artikulacije lastnih ciljev, kajti kmalu je postalo jasno, da se morajo tudi oni »prebuditi«, imenovati svojo narodnost (»bošnjaštvo«) ter zahtevati svoj delež tudi v novi ureditvi, v ureditvi, v kateri kar naenkrat niso bili več vodilni, kmalu tudi ne več najštevilčnejši, kakor je bilo za časa Otomanskega imperija.

⁴¹ Šaćir Filandra, današnji priznani bošnjaški intelektualec o tem obdobju zapiše: "Z avstro-ogrsko okupacijo, izpeljano brez vednosti, želje in soglasja bosanskega prebivalstva, ob oboroženem uporu Bošnjakov, je naglo spremenjen duhovni, ekonomski in politični položaj Bosne in Bošnjakov" (1998: 2).

⁴² To oblikovanje je bilo pod znatnim vplivom sosednjih narodov, katoliških Hrvatov in pravoslavnih Srbov; njihova sklicevanje na isto narodno pripadnost je osnovana na skupni verski pripadnosti bosanskih katolikov s hrvaškimi katoliki ter bosanskih pravoslavcev s srbskimi pravoslavci.

O prihodu »evropske vlade« v Bosno Imamović zapiše, da je ta »za Bošnjake pomenil prehod iz ene civilizacije v drugo, v povsem različno kulturo in način življenja, kar se ni moglo zgoditi ne enostavno, ne brez bolečin, ne hitro.« (Imamović, 1998: 361 tudi Filandra, 1998: 2)

Sprva so Bošnjaki še verjeli v povratek Turkov na svoje ozemlje, toda s časom so opustili tudi ta pričakovanja, dokončno pa so se o tem prepričali leta 1908 po popolni aneksiji Bosne in Hercegovine Avstro-Ogrski monarhiji. Slednja se je zgodila tudi kot posledica Mladoturške revolucije, ki je monarhijo spodbudila, da je še bolj trdno priklenila Bosno nase. Bolj kot sama Bosna pa je bila ob tem dejanju šokirana, predvsem pa razočarana Srbija, ki nikakor ni opuščala ideje o priključitvi Bosne k svojemu ozemlju.

Mnogi Bošnjaki niso dočakali aneksije, saj so se še pred tem odselili, največ na ozemlje Otomanskega imperija (Turčije), ali pa tudi mnogo dlje – v Ameriko. Številke izseljencev so različne, vendar se večinoma gibljejo med 100.000 in 300.000 (Malcolm, 1995: 191).

Vzorki za selitve so bili večinoma ekonomski (gospodarski razvoj je zadnja tri leta pred okupacijo vztrajno pešal, revščina pa kar rasla), toda mnogi se enostavno niso mogli sprijazniti z »nemuslimansko vlado«, predvsem pa z dejstvom, da so kar naenkrat postali »drugorazredni«. Izseljevanje se je še intenziviralo po letu 1883, ko je vlada uvedla obvezno služenje vojske v monarhiji.

Čeprav nova vlada ni načrtno težila k temu, da bi Bošnjake izselila iz Bosne, obenem tudi ni ovirala tistih, ki so se želeli izseliti. To politiko je sicer nekoliko poostrila, ko je bila težnja po izseljevanju že opazna, kar je pa kompenzirala s spodbujanjem prebivalcev drugih dežel monarhije, da naselijo bosanski prostor. Mnogi so to tudi storili.⁴³

V prvem obdobju, ko so bili Bošnjaki takorekoč še v »narodno-kulturni komi«, ne vedoč, kako se postaviti v odnosu do nove vlade, si je zanje same pomembno prizadeval zvezni minister za finance Benjamin Kallay v obdobju od leta 1882 do leta 1903, ko umre. Slednji je opazil nacionalistične nagibe Srbov in Hrvatov tako v Bosni kot tudi v Srbiji in na Hrvaškem, zato si je njegova politika v Bosni prizadevala »promovirati zamisel o bosanski naciji kot zasebni in integrativni entiteti« (Malcolm, 1995: 200). Obenem je upal, da se bo termin Bošnjaki »razširil na pripadnike vseh verskih skupnosti« (ibid., str. 201) v Bosni. Toda

⁴³ Slovenci so tako že leta 1897 v Sarajevu ustanovili Slovenski klub, kasneje preimenovano v Slovensko kulturno društvo Ivan Cankar (Kržišnik-Bukić, 1996: 32).

Bošnjaki so ostali zgolj muslimani Bosne in Hercegovine (in tisti muslimani v Sandžaku, današnjemu delu Srbije, ki ga je ob razpadu turškega imperija prevzela Srbija in Črna Gora).

Za časa Kallaya je bila prebita »stoletna izolacija s sosednjimi evropskimi deželami«, poleg tega pa je bila vzpostavljena »sodobna administracija, gradile so se ceste in železnice, tovarne in hoteli, šole (okoli dvesto) in kulturne ustanove, intenzivneje so izkoriščali rudno bogastvo in gozdove, posodobili so kmetijstvo« (Velikonja, 1998: 150, glej tudi Malcolm, 1995: 193). Ko se je gospodarska kriza tako nekoliko umirila, je prišel čas tudi za določene politične in kulturne spremembe znotraj Bosne, predvsem pa med Bošnjaki. Prvo, kar so Bošnjaki lahko zaznali, je bilo dejstvo, da so si jih želeli (predvsem zaradi politične večine) prisvojiti tako Hrvati kot Srbi, vsak trdeč, kasneje velikokrat povedano zgodovinsko neresnico, da so Bošnjaki »zgolj Hrvati/Srbi muslimanske veroizpovedi«. ⁴⁴

Da se Bošnjaki vidijo kot zasebna, od teh dveh narodov ločena celota, so počasi začele dokazovati določene kulturne in politične spremembe (tiskanje bošnjaških časopisov v bosanskem jeziku, ne več v turškem, ustanavljanje muslimanskih organizacij in strank ipd.) in prizadevanja muslimanskih intelektualcev (uveljavila se je konfesionalna oznaka nacionalnosti Muslimani, čeprav so nekateri uporabljali oznako Bošnjaki) po uveljavitvi Muslimanov (Bošnjakov) v bosansko-hercegovski kulturno-politični areni. Toda kljub temu so se nekateri, ki so bili najbrž nekoliko zmedeni na narodnostno-političnem polju, še bolj pa oportunistično naravnani, takrat, pa še dolgo v 20. stoletje, opredeljevali kot Hrvati ali Srbi (sicer muslimanske veroizpovedi).

Prvotne bošnjaške ⁴⁵ zahteve so se nanašale na zahtevo po verski avtonomiji muslimanske skupnosti v Bosni. Tako se leta 1882 ⁴⁶ v Bosni vzpostavi Rijaset islamske skupnosti ⁴⁷ in muslimani v njej dobijo pravico, da postavljajo svojega Reisu-l-ulemu (vrhovnega verskega poglavarja). Prvi reisu-l-ulema v Bosni in Hercegovini je bil Mustafa Hilmi Hadžiomerović. Leta 1887 se ustanovi tudi Šeriatska šola (šola islamskega prava), namenjena izobraževanju sodnikov za muslimanska sodišča.

⁴⁴ Tako Ild Bogdanov (s psevdonomom Josip Ljubić) v svoji brošuri iz leta 1895 zapiše: "Kad se Bosna i Hercegovina iz stoljetna sna prenuła u život, pohitaše Srbi i rekoše Bošnjacima: 'Amo k nama, vi ste Srbi'. Kad to opaziše Hrvati, pohitaše i oni i rekoše Bošnjacima: 'Ne k Srbima, već k nama, vi ste Hrvati'." (v Hadžijahić, 1974: 37)

⁴⁵ Tudi sama s tem terminom označujem zgolj muslimanski narod v Bosni in Hercegovini.

⁴⁶ Predvsem zaradi tega, da bi čim bolj oslabili vpliv Otomanskega imperija na tem območju.

⁴⁷ Vrhovno versko telo.

Leta 1899 se pojavi Muslimansko gibanje za kulturno in religijsko avtonomijo, leto kasneje pa je »skupina uglednih muslimanov von Kallayu predlagala versko avtonomijo in samoupravo«(Velikonja, 1998: 157).

Na političnem področju se pojavita dve stranki, in sicer leta 1900 Muslimanska narodna organizacija⁴⁸ (formalno ustanovljena 1906) ter leta 1908 Muslimanska napredna stranka, ki pa se leta 1910 preimenuje v Muslimansko neodvisno stranko, s čimer se je želela odreči izrekanju bodisi za »srbstvo« bodisi za »hrvaštvo«. Toda Bošnjaki so se tudi pri nacionalnem prebujanju »razlikovali od drugih srednjeevropskih in vzhodnoevropskih narodov«, saj so bile osnove njihovih političnih zahtev še vedno bolj »kulturne, religijske in gospodarske, ne pa nacionalni interesi« (ibid., str. 170).

Po aneksiji se je avstrijska politika v Bosni še zmehčala (kar je pomenilo več avtonomije za bosanske politike) in leta 1910 se ustanovi Bosanski parlament (»Bosanski sabor«), sicer z omejenimi pristojnostmi, ki pa je vsaj omogočil do tedaj organiziranim strankam, da »pričnejo delovati kot prave politične stranke« (Malcolm, 1998: 204).

Napredek na kulturnem področju se je kazal v novih časopisnih izdanjih, kot sta bila na primer časopis »Bošnjak«, ki ga je leta 1891 ustanovil Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak, ter od leta 1900 časopis »Behar« (Cvet), ki so ga ustanovili Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić in Osman Nuri Hadžić. Behar si je prizadeval prebuditi bosansko-hercegovske muslimane iz »duhovne otopelosti« (Duraković, 1994: 92). Ravno v tem časopisu je bil objavljen Hadžićev zelo odmeven tekst »Muslimani in ne Mohamedanci – poslanec in ne prerok!«, s katerim je opazno prispeval k uvljevitvi imena Muslimani, saj se je po objavi članka to ime pogosteje in zavestno uporabljalo (ibid., str. 92).

Časopis Bošnjak, ki je prav tako pomembno prispeval k zamenjavi oznake »mohamedanci« z Muslimani, je bil »namenjen širšim muslimanskim slojem. Propagiral je ideje »bošnjaštva« s tezami o »bosanski naciji« in »bosanskem jeziku«« (ibid., str. 91). Bošnjaški intelektualci so se, zavedajoč se nevarnosti, ki so jo predstavljala hrvaška in srbska nacionalistična gibanja s svojim prizadevanji po prisvojitvi bošnjaškega naroda, na različne načine borili, da bi obdržali

⁴⁸ "Prva bošnjaška in, na splošno, prva bosanska politična organizacija" (Filandra, 1998: 25).

svojo narodno in kulturno avtonomijo. Zavaljo slednjega je bilo med drugim ustanovljeno tudi bralno društvo »Kiraethana« (ustanovil ga je Mujaga Komadina), poleg tega so začeli od leta 1890 v bosanskem jeziku tiskati tudi šolske učbenike itd. Sicer pa so posamezne manjše muslimanske čitalnice delovale že od leta 1888. Čitalnice so bile zbirališče različnih profilov intelektualcev in prizorišče najrazličnejših razprav s področja kulture, zgodovine, aktualnih političnih dogajanj itd.

1903. leta se ustanovi prosrbsko orientirano muslimansko kulturno društvo Gajret (Prizadevanje). Zaradi »prosrbskosti« ga leta 1914 tudi ukinejo. Društvo si je predvsem prizadevalo izboljšati razmere šolajoče se muslimanske mladine (s finančno podporo), obenem je delovalo na kulturno-zabavno področju, izdajalo časopis Gajret ipd. »V štiriidesetih letih avstro-ogrške vladavine je bilo ustanovljenih in je izhajalo 125 časopisov (118 so jih tiskali v BiH), ki so se zelo razlikovali po političnih usmeritvah, narodnostnih in političnih opredelitvah, strokovni ravni, ugledu in branosti« (Duraković, 1994: 90).

Če torej povzamemo avstro-ogrsko obdobje v Bosni, lahko sklenemo, da je to po začetnem politično-kulturnem šoku vendarle pomembno vplivalo na bosansko-hercegovski prostor. Nadaljeval se je nacionalni razvoj hrvaškega in srbskega naroda, ki se je začel že v času razpadanja Otomanskega imperija.⁴⁹ Bošnjaki, po umiku Turkov prepuščeni sami sebi, so se po začetni kulturni in politični anomiji, začeli bolj vodeno organizirati in delovati premišljeno in preudarno, toda, kot je bilo že povedano, so bili nacionalni interesi na začetku v ozadju, za kulturnimi in gospodarskimi prizadevanji.

Dejstvo, da so od vseh svojih narodnoidentitetnih komponent najbolj izpostavljali in negovali konfesionalno, gre najverjetneje pripisati dejstvu, da je bila ravno vera tista, ki jih je najbolj nedvoumno ločevala od drugih dveh (večinskih) narodov. Ostale komponente naroda, kot so to jezik, etnično poreklo in država, so bile v marsičem podobne pri vseh treh narodih (vsi trije so južnoslovanskega izvora, nastanjeni v isti državi in z zelo podobnim jezikom). Bosanski Hrvati in Srbi so se ravno zaradi svoje vere začeli obračati k državam na bosanskih mejah (pravzaprav je bolj kot za njihovo obračanje šlo za »dvorjenje« sosednjih narodov, ki jim je bilo v strateškem interesu pridobiti tudi bosansko ljudstvo zase).

⁴⁹ Več o razvoju hrvaške in srbske nacionalne zavesti glej v Hadžijahić (1974).

Sicer s skoraj stoletjem zamude (ali vsaj dobro polovico stoletja) se je z začetkom 20. stoletja začela formirati tudi bošnjaška narodno-politična zavest. Toda boj za priznanje lastne identitete ni bil nikakor enostaven. Sami so vstopili na bojišče, kjer so bili nasprotniki že dolgo prej organizirani in, za razliko od njih, z jasno nacionalno politiko, ki je vključevala tudi Bošnjake! Ideji 'Velike Srbije' pa tudi 'Velike Hrvaške' sta se formirali že v 19. stoletju, v času, ko so Bošnjaki bili prisiljeni prepustiti lastno usodo otomanski politiki. Kulturni razcvet je bila tudi otomanska stvarnost, toda, kot se je kasneje pokazalo, so bili anacionalno naravnani zgolj balkanski muslimani, kulturni razcvet pa je glede na začetno obdobje otomanske vladavine začel upadati. Bosanski katoliki in pravoslavci so kmalu začeli slediti idejam t. i. matičnih dežel, Hrvaške in Srbije. Slednje pa so vztrajno polagale svoje domnevne »zgodovinske in kulturne pravice« na bosanske »brate po veri«. Ampak, ker je bilo bosanskih muslimanov kar zajetno število, so ti postali strateško pomembni obema. To je bil razlog, ki je pripomogel k temu, da je 20. stoletje postalo čas političnega prebujanja Bošnjakov!

4. BOSNA IN BOŠNJAKI V 20. STOLETJU

4.1. Obdobje prve polovice 20. stoletja

20. stoletje ni prineslo spremembe le Bosni in Hercegovini in njenim narodom, saj je bilo to stoletje obdobje velikih dogodkov in sprememb na svetovni ravni: dve svetovni vojni, burni družbeni prevrati (konec 60-ih let), ob samem izteku stoletja pa še razpad komunističnega sistema v večini držav jugovzhodne Evrope (razpad Čehoslovaške, Rusije, nazadnje še Jugoslavije).

Aneksija Bosne Avstro-Ogrski monarhiji leta 1908 ni dolgo trajala, saj se je že leta 1914 začela 1. svetovna vojna, ki je ob koncu prinesla razpad monarhije in novo svetovno ureditev.

Čeprav je vzrok za vojno tičal v težnjah svetovnih velesil (kot sta to bili v tem času Nemčija in Rusija) po gospodarski, predvsem pa politični prevladi, je povod za začetek spopadov nastal ravno na tleh Bosne in Hercegovine, z atentatom na habsburškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu 28. junija 1914⁵⁰. Nanj je streljal mladi Gavrilo Princip, član organizacije Mlada Bosna, skupine »nacionalno-revolucionarnih, natančneje nacionalističnih srbskih mladcev« (Imamović, 1998: 463), ki je goreče nasprotovala aneksiji Bosne in se je zavzemala za njeno »osvoboditev« (Malcolm, 1995: 206–207).

Vojna, napovedana Avstro-Ogrske Srbiji natanko en mesec po atentatu, je kmalu dobila svetovne razsežnosti. Bosanski muslimani so, ugotavlja Malcolm, »ostali zvesti avstroogrski državi«, saj »čeprav so nekateri muslimani služili kot prostovoljci v srbski vojski, večina ni želela, da jim domovino v svoji povojni ekspanziji pogoltne Srbija« (ibid., str. 216). Vsaj na začetku je bilo tako, toda kasneje⁵¹ se je, ob bosanskih Hrvatih in bosanskih Srbih, začel tudi bošnjaški narod zavzemati za skupno jugoslovansko državo izven monarhije.

⁵⁰ Po mnenju zgodovinarja Malcolma, do 1. svetovne vojne ne bi prišlo, če to ne bi bilo v interesu Nemčije, saj so se druge države skušale izogniti spopadam na balkanskem ozemlju; Avstro-Ogrska monarhija se je bala ruske velesile (ki bi nastopila kot zaščitnica Srbije), Madžarska se je želela izogniti prilivu Slovanov, sama Srbija pa se je zavedala, da je prešibka za spopad z monarhijo. Vendar je Nemčija potrebovala povod za spopad z Rusijo (več v Malcolm, 1995: 214) in dobila ga je v sarajevskem atentatu.

⁵¹ Najpomembnejši deklaraciji, ki sta se zavzemali za združitev jugoslovanski narodov, sta bili t. i. Krfška deklaracija in Majska deklaracija iz leta 1917 (Malcolm, 1995, Imamović, 1998)

Povojna ureditev balkanskega prostora je prinesla precejšnje spremembe: razpad avstroogrsko monarhije je pomenil ponovno postavljanje meja med državami, njihova združevanja in sklepanje novih zavezništev oz. presojanje potencialnih kombinacij med državami in narodi. Takšnega značaja je bila tudi t. i. Majniška deklaracija, predlog Slovence Anton Korošca, ki je predvidevala združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov na skupnem ozemlju (Bosna in Hercegovina je bila ravno tako del tega načrtovanja, vendar, ker so v nje živeli narodi, ki so se opredeljevali za Hrvate in Srbe, so od muslimanov (Bošnjakov) pričakovali, da se bodo opredelili za eno izmed teh opcij).

Predlog je bil razmeroma dobro sprejet med temi narodi, seveda pa so na vsaki strani bili tudi nasprotniki te ideje: bosanski muslimani, katerih ozemlje naj bi torej tudi bilo znotraj nove ureditve, so bili še najbolj razdeljeni. Tako sta Šerif Arnautović in Safvet-beg Bašagić ob svojem obisku avstroogrškega cesarja avgusta 1917. predlagala avtonomijo Bosne znotraj Ogrske (Malcolm, 1995: 217), rešitev, ki pa je ni podpiral takratni reisu-l-ulema Džemaludin ef. Čaušević, saj se mu to ni zdel zadovoljiv kompromis in se je raje zavzemal za »zasebno jugoslovansko državo« (ibid.).

Podobno se je za jugoslovansko državo oziroma za avtonomijo Bosne znotraj jugoslovanske države zavzemal tudi kasneje vodilni bosanski (bošnjaški) politiki Mehmed Spaho, ki je menil, da je vojna »ublažila razhajanja med muslimani in ostalimi verskimi skupnostmi (v Bosni in Hercegovini, op. SF)« (ibid., str. 219). Zbliževanje v skupnem trpljenju v času vojne je pripomoglo muslimanskemu prebivalstvu podpreti združitev jugoslovanskih narodov.

Vendar so bili ravno muslimani med najbolj prizadetimi na bosanskem ozemlju, potem ko je razpadel avstroogrski sistem in so se začele množične vstaje povsod po ozemlju, saj so bili v Bosni najštevilčnejši lastniki veleposesti in so bili tako tarča napadov, ropov in kraj.

Anomija, ki je zavladata v družbi je bila priročna tudi za morebitna maščevanja pa tudi za neupravičene napade na muslimansko prebivalstvo, digresije, ki jih Noel Malcolm označi za »srbski triumfalizem nad muslimani kot takimi« (ibid., str. 220). Triumfalizem, katerega rezultat je 1000 pobitih muslimanov, 76 sežganih žensk in 270 opustošenih vasi (ibid, tudi Imamović, 1998: 490).

Sovraštvo do muslimanov gre poleg že nekakšnih (mitskih) zgodovinskih trenj pripisati tudi dejstvu, da so se muslimani v času prve svetovne vojne borili na strani Avstro-Ogrske monarhije (ta jih je novačila prostovoljno in prisilno, saj je bila Bosna del monarhije in so bili tako njeni prebivalci obvezni vojskovanja na njenih frontah), torej proti Srbiji.

Potreba po konkretni politični organizaciji bosanskih muslimanov je prisotna skozi vse 19. stoletje, ob koncu tega stoletja, predvsem pa po prvi svetovni vojni, postane tudi neizogibna. V novi politični ureditvi, kjer se volja naroda izraža preko njegovih legitimnih predstavnikov, so se začeli tudi bosanski muslimani združevati v različne stranke, asociacije in organizacije, preko katerih so nato nastopali na državnem političnem odru. Tako 1919. leta ustanovijo Muslimansko organizacijo, stranko Jugoslovanska muslimanska demokracija, Muslimanska zveza ter daleč najvplivnejša stranka Jugoslovanska muslimanska organizacija (Malcolm, 1995: 221)! Na čelu slednje je bil že omenjeni Mehmed Spaho, ki je s svojo stranko pridobil največ glasov na volitvah za ustavodajno skupščino leta 1920. Uspeh gre pripisati tudi strankinemu vztrajnemu prizadevanju, da država nekdanjim muslimanskim veleposestnikom dodeli denarno nadomestilo za ozemlja, ki so jim bila odvzeta z agrarno reformo oziroma z novimi kmetijskimi zakoni.

Obenem se je Spaho zavzemal tudi za »ohranitev regionalno-administrativne identitete Bosne in Hercegovine«, pri čemer je bil relativno uspešen, saj je kljub centralistični ustavi (t. i. Vidovdanska ustava iz leta 1921), ki jo je bil prisiljen podpreti tudi Spaho, Bosna ostala »edini konstitutivni element Jugoslavije, ki je na ta način ohranil svojo identiteto« (ibid., str. 223).

Trenja, predvsem prizadevanje po politični prevladi, med Zagrebom in Beogradom v 20-ih letih 20. stoletja, pa tudi v kasnejšem obdobju, so povzročala mnoge politične manevre tudi na bosanskih tleh! Ker muslimanskemu narodu ni bila priznana njegova narodna identiteta (bošnjaštvo), temveč le verska posebnost, so se bosanski muslimani deklarirali bodisi kot »Hrvati muslimanske veroizpovedi«, bodisi kot »Srbi muslimanske veroizpovedi«, mnogi pa so ostajali »neopredeljeni« ali pa so se vse pogosteje odločali za opcijo »Jugoslovan«.

Da se v tem obdobju (začetek 20. stoletja) tudi sami Bošnjaki niso dovolj resno zavzemali za razvoj in uveljavljanje lastne nacionalne identitete, priča tudi besedilo v uvodnem listu takrat najmočnejše muslimanske stranke – Jugoslovanke muslimanske organizacije, ki leta 1920

»javno svetuje muslimanom, da se deklarirajo kot pripadniki tistega naroda, ki jim nudi najboljše možnosti za ekonomski razvoj« (Malcolm, 1995: 224).

Nastanek Države Srbov, Hrvatov in Slovencev 29. oktobra 1918 je pomenil dokončno slovo od Avstro-Ogrske monarhije. Bosna in Hercegovina je sestavni del novonastale države, 3. novembra dobi svojo prvo Narodno vlado (t. i. »zemaljska vlada«), v kateri je tudi en Bošnjak, dr. Mehmed Spaho kot »predstojnik za obrt, trgovino, pošto in brzojavke« (Imamović, 1998: 479). Zaradi šibke vojaške moči se Država SHS 1. decembra 1918 združi s Kraljevino Srbijo, nastane Kraljevina SHS. Tudi v njeni prvi vladi je bil le en Bošnjak, ponovno dr. Mehmed Spaho, minister za gozdarstvo in rudarstvo, v t. i. začasnem narodnem predstavništvu pa je bilo 42 bosanskohercegovskih poslancev, od tega enajst Bošnjakov⁵². Na volitvah za Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS, 28. novembra 1920 v Bosni največ glasov (110.895, kar je pomenilo 24 mandatov) dobi bošnjaška Jugoslovanska muslimanska organizacija (ibid., str. 494).

28. junija 1921 sprejeta Vidovdanska ustava je urejala Kraljevino vse do 6. januarja 1929, ko kralj Aleksander Karađorđević, zaradi nesoglasij in incidentov v skupščini razveljavi Ustavo in ukine parlament (ibid., str. 504), s čimer nastopi obdobje, kasneje označeno za »šestojanuarsko diktaturo«. V duhu »enega naroda treh imen in treh plemen« se Kraljevina SHS 3. oktobra 1929 z »Zakonom o nazivu in razdelitvi Kraljevine na upravna področja« (ibid., str. 505) preimenuje v Kraljevino Jugoslavijo. S tem zakonom se ozemlje Kraljevine razdeli na devet banovin⁵³, kar je za Bosno in Hercegovino pomenilo »razbitje njene zgodovinske celosti« (ibid., str. 506), saj so se njeni prebivalci znašli v kar štirih banovinah (Drinski, Vrbaski, Primorski in Zetski). V nobeni izmed naštetih banovin Bošnjaki niso bili v večini.

Šestojanuarski režim je bil radikalen; s sistematičnim izvajanjem politike popolne centralizacije in podrejanja vseh oblasti javnega življenja svojemu nadzoru, si je kralj zagotovil svobodo odločanja in samostojnosti pri vladanju, postal je absolutistični monarh, oktroirana (»vsiljena«) ustava pa palica, s katero je vlada ljudstvu. Ukinil je ministrstvo za

⁵² Ti so bili: dr. Mehmed Spaho, dr. Halid-beg Hrasnica, Hamid Svrzo, Šefkija Gluhić, Ahmed-beg Salihbegović, dr. Ejub Mujezinović, Suljaga Salihagić, Mehmed-beg Zečević, hadži Muhamed Džinić, Šukrija Kurtović, Ahmet Hadžialagić (ibid., str. 487).

⁵³ Imena so banovine dobile po rekah: Dravska, Savska, Vrbaska, Primorska, Drinska, Zetska, Donavska, Moravska, Vardarska. Beograd, Zemun in Pančevo so izven banovin, s posebnim statusom.

verstva, z zakonom o islamski verski skupnosti Kraljevine Jugoslavije (31. 1. 1930) pa ukine leta 1909 povrnjeno avtonomijo Islamske skupnosti. Takratni reisu-l-ulema Džemaludin ef. Čaušević se temu upre, vendar njegovi ugovori ne zaležejo, zato 6. junija 1930 odstopi z mesta vrhovnega verskega poglavarja muslimanov Kraljevine. Z novim zakonom je verske funkcionarje in organe imenoval kralj po lastni presoji in preferenci. Šele umor kralja Karađorđevića, 9. oktobra 1934 odpre vrata spremembam režima in sistema.

Nesoglasja med hrvaškimi in srbskimi političnimi predstavniki so se vse bolj stopnjevala. Hrvati so se imeli za zatirane in prikrajšane in so zahtevali drugačno ureditev države in več veljave za hrvaške predstavnike. Hrvaški predstavnik Vladimir Maček je začel niz pogajanj s predsednikom takratne vlade Dragišo Cvetkovićem, ki mu je knez Pavle podelil mandat za sestavo vlade v februarju leta 1939. Osnovna naloga te vlade pa je bila rešiti t. i. »hrvaško vprašanje« (Imamović, 1998: 518).

26. avgusta 1939 podpišeta sporazum (sporazum Cvetković–Maček⁵⁴), s katerim sta predvidela ustanovitev koalicijske vlade Cvetković–Maček ter ustanovitev Banovine Hrvaške. V slednjo bi bilo ob realizaciji sporazuma vključenih tudi 13 bosanskih območij – dejstvo, ki nikakor ni ustrezalo Bošnjakom (razdelili bi jih na dve območji, pod dve vladavini), toda s sporazumom so bili nezadovoljni tudi Srbi in Hrvati, saj so mnogi ostali kot manjšina v Banovini Hrvaški oziroma izven Banovine Hrvaške. Uveljavitev sporazuma je preprečil začetek druge svetovne vojne, poveljavitev pa je prinesla novo vlado in novi sistem.

Sam sporazum je bil v Bosni in Hercegovini ostro kritiziran, bošnjaški intelektualci so ga zavračali: »Takratno bošnjaško politično vodstvo oživlja staro idejo avtonomije Bosne in Hercegovine. Po vsej BiH se organizirajo protestni shodi in zbori, kjer Bošnjaki zahtevajo avtonomijo BiH (...), priključujejo se vsa bošnjaška društva in organizacije.« (ibid., str. 520)

Potreba po enotnem in organiziranemu nastopu Bošnjakov je botrovala ustanavljanju Gibanja za avtonomijo 30. decembra 1939 v Sarajevu. Za razliko od idej velike Srbije in velike Hrvaške so se Bošnjaki zavzemali zgolj za to, da bi njihova domovina, ki je bila prav tako domovina bosanskih Srbov in bosanskih Hrvatov, dobila svojo nekdanjo svobodo, znotraj

⁵⁴ Glej Filandra, 1998: 103-132

bosanskohercegovskih zgodovinskih meja. Vendar so bili tako Srbi kot Hrvati proti Gibanju za avtonomijo, oboji prepričani, da to ogroža njihove interese.

Kljub nasprotovanjem so bili Bošnjaki odločni pri zavzemanju za svoje pravice in pri prizadevanju, da bi se rešili razdelitve na dve ozemlji in dva režima, razdelitve, ki se je zgodila brez upoštevanja Bošnjakov in njihovega stališča do sporazuma Cvetković–Maček.⁵⁵ Politične prevrate, ki jih je napovedovalo Gibanje za avtonomijo Bosne in Hercegovine, je prekinila aprilska vojna 1941. leta ter kasnejši razpad Kraljevine Jugoslavije.

4.2. Druga svetovna vojna in življenje po njej

Začetek 2. svetovne vojne na tleh Kraljevine Jugoslavije najde Bošnjake nepripravljene, politično neorganizirane, predvsem pa brez izdelanega načrta obrambe in cilja, ki naj bi ga uresničili oziroma ki bi mu sledili; njihov boj je bil zgolj boj za fizični obstanek.

»V leto 1941 Bošnjaki vstopajo brez lastne politične stranke, dezorientirani in razdrobljeni, polni strahu in nejasnosti.« (Filandra, 1998: 158)

Takšno kaotično stanje je prišlo prav hrvaškim nacionalistom, ki 10. aprila 1941 razglasijo ustanovitev Neodvisne države Hrvaške (NDH), v katero deklarativno vključijo tudi Bosno in Hercegovino. Bosanskim Srbom je bila tako zapisana usoda smrti ali izgona⁵⁶, bosanske muslimane pa 30. aprila 1941 z »Zakonom o arijskem rasnem poreklu« razglasijo za Hrvate (Bojić, 2001: 67)! Bojić v tem vidi »kulturni genocid«, saj jim je s tem zakonom »odvzeta narodna subjektivnost, polastijo se njihove kulture in preteklosti ter izvršijo nad njimi nasilno asimilacijo«(ibid.)

Mile Budak, eden izmed ustaških voditeljev, označi bosanske muslimane za »rasno najbolj čiste, najmanj onesnažene Hrvate (Filandra, 1998: 159, op. št. 2).

⁵⁵ O tem, da na bosanske muslimane niso gledali kot na enakovredne sogovornike, subjekte, ki jih je treba upoštevati pri odločanju o usodi Bosne in Hercegovine in njenih prebivalcev, priča priznanje Mačka, "da se je strinjal s Cvetkovićem pri tem, da muslimani v Bosni in Hercegovini sploh ne obstajajo" (Filandra, 1998: 124).

⁵⁶ Odpor srbskega življa se začne junija 1941, tarča njihovega maščevanja pa so nepravilno bili večkrat tudi Muslimani (Bošnjaki): "Namene ustaške politike razkriva fra Božidar Brale ne eni izmed konferenc v Zenici marca 1942 z besedami: "Mi s puško in nožem v rokah biološko čistimo Srbe, a uspeli smo z našo modro politiko, da Srbi pobijejo Muslimane. Preostanek Muslimanov bomo sami likvidirali" (Filandra, 1998: 159).

Kot so dočakali začetek vojne neorganizirano in brez določene nacionalne usmeritve, tako so bili Bošnjaki tudi med vojno razdrobljeni, zmedeni, neopredeljeni proti komu in zaradi katerih idealov se borijo; »niso se borili za svojo bosansko državo, za nacionalni interes ali vero, temveč za ohranitev fizičnega obstoja čim večjega števila pripadnikov svojega naroda« (ibid., str. 164).

Pobiti ali prilastiti so si jih želeli vsi: hrvaški ustaši, srbski četniki, Titovi partizani ... Napadani z vseh strani so bili tudi prisiljeni boriti se proti vsem. V nasprotju z začetno navidezno demokratičnostjo (verska svoboda, dvorjenje muslimanom kot »najčistejšim elementom hrvaštva« ...) je NDH kmalu pokazala svojo pravo fašistično podobo in cilj (pobiti »narijski« živelj v NDH, tudi s hujskanjem drugega proti drugemu, kakor je razlagal fra Božidar (glej opombo št. 54). Na drugi strani je četniška vojska sledila svojemu velikosrbskemu cilju, kjer ravno tako ni bilo prostora za muslimane (Bošnjakom). Tako ustaši kot četniki so si sicer prizadevali pridobiti Bošnjake na svojo stran, toda zgolj zato, da bi jih izkoristili v svoje nacionalistične namene.

Najštevilčnejši pa so bili Bošnjaki znotraj partizanskih enot. Ob razglasitvi Demokratske federativne Jugoslavije⁵⁷ 29. novembra 1943 je ob Sloveniji, Hrvaški, Makedoniji, Črni gori in Srbiji tudi Bosna in Hercegovina njen sestavni del (Ibrahimagić, 2003: 19). Po dolgih 480-ih letih Bosna in Hercegovina ponovno obnovi svojo državnost! Vendar se od ostalih jugoslovanskih republik razlikuje v tem, da je edina, ki »svojo državotvornost utemeljuje na zgodovinskem in teritorialno-političnem, ne zgolj na nacionalnem načelu« (Filandra, 1998: 199).

Ker je bilo za potrebe narodnoosvobodilnega boja nujno organizirati čim številčnejše množice, se zato Bošnjakom med leti 1942 do 1945 celo priznava značaj naroda in jih v vseh uradnih dokumentih⁵⁸ štejejo kot enega izmed bosansko-hercegovskih narodov (ne pojmujejo jih več zgolj kot versko skupino, muslimane, temveč jim dodelijo veliki »M«), ki ga pozivajo

⁵⁷ Federativna narodna republika Jugoslavija postane Jugoslavija šele leta 1945!

⁵⁸ Več o teh dokumenith v knjigi Omer Imbrahimagić: Bosanska državnost i nacionalnost, Vijeće Kongresa bošnjaških intelektualaca, Sarajevo, 2003.

k obrambi domovine! Po koncu vojne veliki »M« preišljeno, kot je bil vpeljan, tudi izgine, Bošnjakom se ponovno priznava le njihova verska pripadnost.⁵⁹

V prvem popisu, ki ga leta 1948 izvede Federativna narodna republika Jugoslavija in ki je prvič klasificiral prebivalce po narodni pripadnosti⁶⁰, imajo Bošnjaki možnost zgolj, da se opredelijo ali za Hrvate (muslimanske veroizpovedi) ali za Srbe (muslimanske veroizpovedi). Nikjer ni bilo sledu o njihovi med vojno priznani narodni posebnosti in samostojnosti (Dizdarević, 1998: 157). Da se Bošnjaki vendarle ne istovetijo s Hrvati ali Srbi, dokazujejo tudi rezultati popisa: za Hrvate muslimanske⁶¹ veroizpovedi se je opredelilo 25.000 muslimanov, za Srbe 75.000, nacionalno neopredeljenih pa je bilo 778.000 muslimanov (Malcolm, 1995: 266). Ponovno se je začel bošnjaški boj za ustavno priznano narodnost, narodnost, ki so jo čutili in na katero so, na podlagi zgodovinskih dejstev in duhovno-kulturne dediščine, imeli stvarno in pravno pravico. Vendar so bila njihova pogajanja vselej prešibka, premalo odločna, saj so se vse prevečkrat zadovoljevali z velikim M, ki je označeval ne zgolj njihovo versko, temveč tudi narodnostno pripadnost. Vse tja do leta 1993, ko ponovno vpeljejo naziv Bošnjaki, je bila narodnostna pripadnost versko zaznamovana oziroma definirana skozi njo. Islam, vera bosanskih muslimanov, je bil pač tista *differentia specifica*, ki je Bošnjakom najbolj dajala pečat lastne samobitnosti, zato so soglašali z versko oznako narodnosti (nenazadnje je bila konfesionalna klasifikacija dolga stoletja način njihove identifikacije, sama politična organiziranost pa Bošnjakom vse do 20. stoletja tuja, kot da nepotrebna!).

Da pa niso vsi pristajali na zanikanje lastne narodnosti in obenem sprejemali versko zaznamovano ime naroda, pričajo tudi prizadevanja Husage Ćišića in Muhameda Hadžijahića, ki sta se odločno zavzemala za uveljavitev naziva Bošnjaki za bosanske muslimane. Husaga Ćišić tako leta 1945 napiše pismo Ministrstvu za konstituantu⁶², v katerem protestira zoper predlog Ustave z dne 29. novembra 1943, kjer se na zasedanju AVNOJ-a predlaga, da bi bil simbol Federativne narodne republike Jugoslavije grb s petimi plamenicami, simbolom vseh

⁵⁹ «Kadar je aktualnemu političnemu režimu ustrezalo, se je mala črka m spremenila v veliko črko M, s čimer so Muslimanom priznavali, da so zasebna etnična skupina, ko pa jim to ni ustrezalo, so Muslimane označili za versko skupino in jim dodelili mali m» (Ibrahimagić, 2003: 71).

⁶⁰ Pred tem so bili vsi popisi prebivalstva na bosanskih tleh zasnovani na konfesionalni pripadnosti prebivalstva. Popisi so bili izvedeni leta 1851. pod upravo Omer paše Latasa, 1879. in 1910. pod vladavino Avstro-Ogrske, leta 1921 znotraj Kraljevine SHS in leta 1931 po naročilu vlade Kraljevine Jugoslavije (Ibrahimagić, 2003: 70).

⁶¹ Pri naslednjem popisu prebivalstva leta 1953 je »muslimanstvo« izpuščeno, nova opcija pa je »Jugoslovan, nacionalno neopredeljen«. Za slednjo se je v Bosni in Hercegovini odločilo 891.800 ljudi (Malcolm, 1995: 266).

⁶² Glej Filandra, 1998: 201–204.

narodov Jugoslavije. Iz slednjega je tako razvidno, da Bošnjaki kot narod, Bosna in Hercegovina kot posebna enota, niso priznani. Bošnjaška nacionalnost je bila s strani komunistov priznana za časa druge svetovne vojne in Čišić je zahteval, da tako ostane tudi v prihodnje, kar bi dokazovala šesta plamenica v grbu FNRJ!

Vendar Čišićeve zahteve niso upoštevali, s čimer je bilo »bošnjaštvo pokopano za naslednjih petdeset let, Bosna pa postavljena na majave noge, večno razpeta med težnjami Srbov in Hrvatov, da si jih prilastijo, kar je pomembno zaznamovalo njeno sodobno zgodovino« (Filandra, 1998: 205).

Kljub gledanju na Bošnjake kot na anacionalne, kljub vse večjemu zaostrovanju partijskega režima, kljub kratenju verske svobode (1946. ukinejo šeriatska sodišča, 1950. nastopi zakon o prepovedi pokrivanja muslimank, 1952. so prepovedane tekije) (Malcolm, 1995: 263), političnim sodnim procesom (najbolj na udaru je bila organizacija Mladih muslimanov (več v Filandra, 1998: 212-217) ipd. pa se beleži mnenje, da je bošnjaška izkušnja Jugoslavije pozitivna (glej Imamović 1998;2003), kar naj bi dokazovalo tudi naraščanje števila intelektualcev Bošnjakov; »leta 1940 naj bi bilo vsega 732 Bošnjakov s fakultetno izobrazbo, medtem ko je s popisom 1971. registriranih 8376 Bošnjakov s fakulteto, višjo šolo ali akademijo« (Imamović, 1998: 547).

Šaćir Filandra očita komunistični Jugoslaviji versko šikaniranje, vendar ji priznava socialni napredek: »Vzpostavitev komunistične Jugoslavije Bošnjakom prinese največji duhovni in politični prelom v njihovi novejši zgodovini. Nezdržljivost komunističnega ateizma z islamsko bitjo Bošnjakov proizvede vrsto škodljivih učinkov na duhovno bit tega naroda, ob hkratnem zavarovanju in izboljšanju njihovega fizičnega in socialnega obstoja.« (Filandra, 1998: 225).

Uveljavljanje bošnjaške narodne identitete v miselnih konceptih Jugoslovanov, predvsem pa v jugoslovanski ustavni ureditvi, je teklo relativno počasi: po prvih dveh popisih v povojni Jugoslaviji (1948, 1953), kjer so muslimani lahko bili Hrvati, Srbi ali Jugoslovani, stoji v popisu leta 1961 opcija »musliman v etničnem smislu« (Malcolm, 1995: 267). Nakar se tudi v preambuli bosansko-hercegovske ustave iz leta 1963 bere: »Srbi, Hrvati in muslimani povezani v preteklosti skupnim življenjem ...,« s čimer se priznava muslimanska »narodnost«

(v Malcolm, 1995: 267). Znameniti veliki »M«, oznaka za »Muslimane v nacionalnem smislu« si muslimani priborijo šele s popisom leta 1971.

Prizadevanje po priznanju muslimanov kot naroda s konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let 20. stoletja ni bil versko motiviran. Nasprotno, kot ugotavlja N. Malcolm, nosilci te zahteve so bili »komunisti in drugi sekularizirani muslimani, ki so želeli, da se muslimanska identiteta v Bosni in Hercegovini razvije v nekaj še izraziteje nereligioznega« (1995: 269). »Ko so bosanski pravoslavci in katoliki konec 19. in v začetku 20. stoletja začeli sami sebe imenovati z etničnima oznakama Srbi in Hrvati, je bila ta umetna poteza (...) bilo je neizogibno, da se muslimani odzovejo podobno, da se religiozno deklarirajo kot muslimani, svoj etnični substrat pa označijo za bošnjaški« (ibid.) Morala pa se je zgoditi še ena krvava, genocidna vojna, ki je terjala strahotne (bošnjaške) žrtve, da bi Bosna in Hercegovina ponovno postala sama svoj gospodar, kakor je to bila daleč nazaj v srednjem veku, njeni prebivalci bosanski muslimani pa si povrnejo svoj srednjeveški naziv Bošnjaki.⁶³

4.3. Agresija na Republiko Bosno in Hercegovino (1992–1995)

Agresija na republiko Bosno in Hercegovino⁶⁴ s strani njenih sosed (Hrvaške, Srbije in Črne gore) v letih 1992–1995 je najstrahotnejši poskus izničenja nekega naroda, kar se jih je zgodilo v novejši človeški zgodovini, saj »nobena vojna do danes ni bila tako surova, genocidna in maligne destruktivnosti polna.« (Dizdarević, 1998: 187)!

Razpad Jugoslavije konec 90-ih let se ni iztekel brez spopadov in poskusa nasilne preprečitve osamosvajanja posameznih republik;⁶⁵ nekajtedenski slovenski boj, se je za nekaj let nadaljeval na hrvaškem ozemlju, od aprila 1992 do 1995. leta (ko se sklene daytonski mirovni sporazum) pa se je bil boj za republiko Bosno in Hercegovino. Že za časa trajanja vojne so agresorji (neizpodbitno so to bile Hrvaška, Srbija in Črna gora) vztrajno prepričevali javnost

⁶³ Kongres bošnjaških intelektualcev sprejme to odločitev 27. septembra 1993.

⁶⁴ O zadnji vojni na bosansko-hercegovskih tleh izredno zanimivo, zgodovinsko natančno piše Michael Sells v svoji knjigi *The bridge betrayed* (v bosanskem prevodu *Iznevjereni most*, 2002), kjer obenem priloži seznam dosedaj napisane literature o agresiji na BiH (str. 281–290).

⁶⁵ Na referendumu 29. 2. in 1. 3. 1992 je od 63,41 % volilnih upravičencev 99 % glasovalo za suvereno in neodvisno BiH (Muslimović, 2001: 55), 6. in 7. aprila 1992 je bila BiH priznana kot država s strani Evropske unije in držav članic ter ZDA in Hrvaške (Softić, 2001: 85), vendar to kljub temu ni ustavilo srbskih in hrvaških vojaških in paravojaških enot, da izvedejo svoj peklenski (ekonomsko politično motivirani) načrt!

(tako bosansko-hercegovsko kot tudi svetovno)⁶⁶, da je vojna v Bosni *državljska vojna, da gre za spopad zgodovinskih antagonizmov med versko različnimi narodi, da je vojna posledica stoletnih nesporazumov, kulturnega nesožitja med bosansko-hercegovskimi narodi itd.*⁶⁷. Vendar »pozorna študija kompleksne celote vzrokov te (na bosanskem ozemlju, op. SF) tragedije« (Velikonja, 2002: 204) pokaže, da je šlo pri tej vojni za ozemeljske (velikosrbske in velikohrvaške) težnje in načrte sosednjih držav, ki so jih propagirali nacionalistični voditelji srbskega in hrvaškega naroda.⁶⁸

Zaseganje bošnjaškega ozemlja pa nikakor ni bilo izvedljivo brez spopada z njimi, zato je bilo fizično in kulturno izničenje Bošnjakov spremljajoči cilj in obenem sredstvo za prisvajanje njihovega življenjskega prostora; »ob masovnih zločinih nad Bošnjaki, se vzporedno uničuje njegova duhovna dediščina, njegova politična, ekonomska, izobraževalna in vsaka druga dimenzija« (Milišić, 2003: 135).

Senija Milišić razdeli obdobje bosanskohercegove vojne v tri faze, v nadaljevanju jih povzemam po navedeni avtorici:

V prvi fazi, od marca do septembra 1992, so Bošnjaki okradeni in pripeljani v informacijsko blokado. Agresor vzpostavi kontrolo vseh komunikacijskih poti, izvrši se destrukcija oblasti, a Bosna in Hercegovina je polna vojske JLA in srbske TO.

V naslednji fazi, od septembra 1992. do februarja 1994. leta, v oboroženem delu agresije so izvršeni množični poboji civilnega prebivalstva (zločini) z vsemi vrstami oborožitve. S tem orožjem so napadani vsi objekti kulturnega, verskega, agrarnega, komunikacijskega, medicinskega, izobraževalnega značaja, ob tem so napadani tudi vsi drugi objekti, pomembni za zalaganje prebivalstva s hrano, vodo, rušeni so bivalni objekti.

V tretji fazi, od februarja 1994. leta do daytonskega mirovnega sporazuma, je bilo tarča napadov vse, kar ni bilo predhodno uničeno in okradeno. Ob vsem tem so bili Bošnjaki izpostavljeni še medijski in psihološki propagandi ter metodam specialne vojne.

V vseh krajih so najprej ubijali ugledne meščane in znane osebnosti, čemur je sledil masovni pregon, zbiranje v taboriščih. Po tem je bila neizogibna kraja zasebne lastnine, uničenje

⁶⁶ O medijski manipulaciji javnosti glej več v Doubt, K. (2003): Sociologija nakon Bosne, Buybook, Sarajevo, predvsem str. 107–116.

⁶⁷ Besedilo v poševem tisku je le del populističnih, zavajajočih razlag vzrokov uničenja Bosne in Hercegovine, o videnju agresije na BiH s strani mednarodne skupnosti, ki je nehote ali premišljeno verjela razlagam (neresnicah) agresorjev glej v Milišić, 2003: 133.

⁶⁸ Več o tem glej v Ibrahimović (1996), predvsem stran 54!

kulturnih in verskih objektov, skupinske likvidacije, posilstva (ibid., str. 134–135). Sklicevanje na državljansko vojno ni nič drugega kot zanikanje resnice, zavračanje odgovornosti za vojno devastacijo, napovedano še pred začetkom spopadov na bosanskohercegovskem ozemlju⁶⁹.

Tiste, ki vztrajajo pri trditvi, da je v vojni v BiH šlo za državljansko vojno, pri kateri ni bilo zunanjih posrednikov, razen kadar je šlo za poskuse vzpostavitve miru, gre vprašati naslednje: zakaj daytonskega mirovnega sporazuma niso podpisali predstavniki treh bosanskih narodov, Alija Izetbegović, Ratko Mladić in Mate Boban, ne pa Alija Izetbegović, Slobodan Milošević (predsednik Jugoslavije, ki sta jo takrat tvorili le še Srbija in Črna gora) in Franjo Tuđman (predsednik Republike Hrvaške)?

Neresnična je tudi trditev, da je šlo za versko vojno, da so se spopadi začeli zaradi dolgoletnih, celo stoletnih verskih (z izgradnjo narodne zavesti pa tudi nacionalnih) nesoglasij, ki so se stopnjevala do tolikšne mere, da so v začetku 90-ih let izbruhnile v krvavo vojno. Verska in nacionalna čustva so bila spretno izkoriščena za motiviranje in zavajanje množic; vselej učinkovita je formula delitve na »mi in oni«, pri čemer smo »mi« vselej *dobri, izbrani narod* in *žrtve* »njih«, ki so *verski skrajneži, militantneži, nacionalisti, grožnja našemu obstoju*. Tak religijsko-nacionalistični diskurz je odigral pomembno vlogo tudi v balkanskih vojnah devetdesetih let. Ni bil vzrok vojne, jo je pa spodbujal, podpihoval in vodil.

Da pa sta religija in nacionalnost bili in ostali tesno povezani, je zgodovinsko dejstvo jugoslovanskih narodov, saj so »religijske razlike igrale pomembno vlogo, zgodovinsko in kulturno, v nacionalnih integracijah«, kar se je pokazalo tudi v tem, da je »morala vsaka jugoslovanska nacija doseči svojo nacionalno identiteto na podlagi veroizpovedi« (Vrcan, 2002: 182). Šolski primer tega so bosanski katoliki in bosanski pravoslavci, ki so si nacionalnost »umetno izbrali« (Malcolm, 1995: 269) konec 19. stoletja.

Svoje religijske pripadnosti so se trdno oklepali tudi bosanski muslimani (Bošnjaki). Dolgoletna izkušnja komunizma, kjer je bila vera izključena iz javnega življenja in strogo nadzorovana, je iz bosanskih muslimanov naredila »sekularizirano različico vernikov«, kjer

⁶⁹ 14. oktobra 1991 na zasedanju Skupščine SR BiH Radovan Karadžić, po koncu vojne optožen za vojne zločine na ozemlju BiH, izjavi: "Ne mislite, da ne boste odpeljali Bosno in Hercegovino v pekel, a muslimanski narod mogoče v izginotje." (citirano v Muslimović, 2001: 52).

religija ni postavljala stroge forme življenja. Verske citate so zamenjale socialistične parole, slogan »bratstva in enotnosti«. Bošnjaki so, kot se je izkazalo, še najtrdovratneje in najdlje verjeli v slednje, zaradi česa jih je vojna doletela nepripravljene (saj ko so srbske enote že napadale Sarajevo, še vedno niso ne fizično ne psihično verjeli, da gre zares za vojno – količine orožja v njihovih rokah na začetku vojne so bile minimalne, kajti večino si je prisvojila JLA, ki se je dodatno oborožila še s pomočjo Miloševićeve države!).

Nikakor pa ni komunizem tisti, ki je povzročil pokol balkanskega (najštevilčneje in najgrozoviteje pa Bošnjaškega⁷⁰) prebivalstva. Slednji se ne bi zgodil, če to ne bi bil cilj in sredstvo obenem za tiste nacionaliste, ki so želeli lastno ozemlje povečati na račun ozemlja in življenj sosednjih narodov. »Ideološki moten um je povzročitelj največjih nesreč v zgodovini, tvorec metod, s katerimi so ljudje vražje poniževani in peklensko mučeni« (Muslimović, 2001: 52).

Po ugotovitvah Zijaha Poprzanovića⁷¹ je temeljna lastnost vojne v Republiki Bosni in Hercegovini v 90-ih letih 20. stoletja njena **totalicidnost** v vseh svojih oblikah: etnocid, kulturocid, sakrocid, urbicid, psihocid, ekonomocid, ekocid in etnično čiščenje⁷² (Poprzanović, 2001: 119, natančneje na straneh 122-133). Število žrtev in oblike mučenja, ki so jim bili Bošnjaki/-inje izpostavljeni, so grozljivi, normalnemu človeku nesprejemljivi in skorajda neverjetni. Žal pa številni dokazi, pričevanja in izpovedi govorijo o grozodejstvih človeka nad človekom⁷³: 1.245.000 Bošnjakov je bilo pregnanih s svojih domov, izseljenih je bilo okrog 1.000.000 ljudi, 170.000 pa pobitih, 40.000 žensk je bilo posiljenih, od tega okrog 10.000 deklic, agresorji so uničili 1.200 bošnjaških verskih objektov, okrog 70 % bosansko-hercegovskih bivalnih enot pa je bilo uničenih (po Poprzanović, 2001: 122-132, podobne številke navaja tudi Milišić, 2003: 133).

⁷⁰ Ob terminih 'holokavst' in 'genocid' se je, vsaj med bošnjaškimi intelektualci, uveljavila tudi oznaka "bošnjaška kataklizma", s čimer se označuje genocid nad Bošnjaki v vojni s konca 20. stoletja (glej npr. Lolić, 1997: 16, Balić, 2003: 152-156, Imamović, 2003: 12).

⁷¹ Te je predstavil na okrogli mizi "Značaj vojne v Bosni in Hercegovini 1992-1995" v Sarajevu, 20. decembra 2001.

⁷² Sama bi "etnično čiščenje" zamenjala z oznako "genocid", kajti natanko to se je Bošnjakom zgodilo; agresoriji so načrtno ubijali narod, s ciljem, da ta izgine skupaj s čim večjim številom dokazov, da so sploh kdaj koli obstajali!

⁷³ Pri tem ne morem mimo vpšaranja, koliko človeškosti je sploh v nekom, ki enoletne otroke nabija na kol, reže živemu človeku ude, ugaša cigarete v očeh ujetnikov, posiljuje otroke in duševno motene, kolje, davi, sežiga ... (140 najbolj barbarskih načinov fizičnega maltretiranja, torture in likvidacij glej v Poprzanović, 2001: 122-129).

Naštete se le gole številke, statistika, ki svetovni javnosti sicer da povod za zgražanje in moraliziranje nad zločinsko naravo sodobnega človeka, vendar so žrtve in njihovi bližnji, Bošnjaki, tisti, ki morajo sprejeti in predelati doživeto in ponovno zaživeti. A kako to storiti po tako monstrozni doživetjih, po tolikšnem trpljenju, povzročinem zato, ker je peščica posameznikov želela tudi tisto, kar jim ni pripadalo? Kako ponovno zaupati nekemu, ki je trpinčil in ubijal njihove najdražje? Kako sploh še verjeti komurkoli?⁷⁴

Bošnjaška nacionalna identiteta je nedvomno globoko zaznamovana z dogodki iz 90-ih let, lahko celo rečemo, da je bila tragedija, ki jih je doletela, »narodnobuditeljske narave«, saj so ravno v času vojne (leta 1993) ponovno 'vzeli stvari v svoje roke', doživeli »definitivno politično emancipacijo« (Đozić, 2003: 14); osvobodili so svoj avtohtoni življenjski prostor, ponovno vpeljali svoje starodavno ime – Bošnjaki kot oznako svoje narodnosti in način identifikacije, bosanski jezik, potem ko je bil ukinjen za časa Avstro-Ogrske aneksije, ponovno postane uradni jezik itd.

»Vojna je pokazala, da so Bošnjaki kljub vsem grozodejstvom, ki so jim bili izpostavljeni, poglobili svoje prepričanje o sebi, o svoji nacionalni individualiteti«, ugotavlja bosanski psiholog Ismet Dizdarević (Dizdarević, 1998: 158). Povojni čas pa bo pokazal, kolikšen je še vpliv zadnje vojne na narodno identiteto Bošnjakov, koliko so se "naučili" iz nje, nenazadnje tudi to, ali se je končno zgodila njihova narodna afirmacija pri njih samih (samoidentifikacija naroda, razvita nacionalna zavest), obenem pa tudi na mednarodnem področju (ali jih svet končno vidi kot narod in ne več zgolj kot versko skupino ali kvečjemu etnijo).

⁷⁴ Psihološko razlago povojnih traum pri Bošnjakih glej v Dizdarević (1998), predvsem poglavje "Tragovi agresije, nezaborav i razvoj Bosne i Hercegovine" (str. 185).

5. PRIHODNOST NEKEGA NARODA; KAKŠNA JE PERSPEKTIVA BOŠNJAŠKE IDENTITETE?

»Bošnjaki so družbeno dejstvo« (Halilović, 2003: 37), dejstvo, ki je bilo stvarno skozi vso njihovo zgodovino, vendar je doživljalo obdobja priznavanja in nepriznavanja le-tega, o čemer priča njihova zgodovina od srednjega veka, ko se formira enotno in samostojno bosansko ozemlje, naprej do današnjega dne, ko so ponovno mednarodno-pravno priznan narod⁷⁵.

V 90-ih letih 20. stoletja si je Bosna in Hercegovina po dolgih stoletjih povrnila svojo samostojnost, Bošnjaki pa dokončno opredelili svojo narodno identiteto – bošnjaštvo, s čimer niso več »narod v senci« (Lavić, 2003: 33), temveč imajo in razvijajo svojo nacionalno zavest, lahko se deklarirajo kot pripadniki bošnjaškega naroda, negujejo svojo kulturo, svojim potomcem pa zapuščajo kulturno-politično dediščino, na kateri bodo lahko gradili prihodnost in na katero bodo lahko vezali svojo narodno identiteto.

Četudi so Bošnjaki že v srednjem veku zadoščali kriterijem »narodnosti« (lastno ozemlje, zgodovinsko ozadje, avtohtona vera, lasten jezik in pisava, kulturna dediščina itd. (več o kriterijih narodnosti v Debeljak et al., 2002: 283-297, o bosanski narodnosti pa v Kržišnik-Bukić, 1996: 67-90), pa so se šele konec 20. stoletja otresli nadvlade drugih, ki niso dopuščali razvoja njihove narodne identitete, temveč so jih vselej označevali kot versko ali etnično skupino, še največkrat pa so jim odrekli še to in jih preprosto uvrščali med svoje vrste (bodisi med Hrvate, bodisi med Srbe). Nikoli, razen za časa druge svetovne vojne, pa Bošnjaki niso bili priznani kot narod, za kar so imeli polno pravico! Krivico za to, da se jim dolga desetletja ni uspelo izboriti lastnega imena, pa ne gre pripisati zgolj zunanjim dejavnikom (nacionalističnim težnjam drugih narodov), saj presek zgodovine Bošnjakov pokaže, da so tudi sami marsikdaj »zatajili«, predvsem z dopuščanjem versko zaznamovanega imena za narodnost (zaradi česar so bili pogosto vsaj zapostavljeni, če ne že kar diskriminirani na političnem bojišču), s premajhno skrbjo za lasten, bosanski jezik⁷⁶, razdelitvami na tabore

⁷⁵ Zgodovina Bosne in Bošnjakov je temeljito opisana v 3. in 4. poglavju tega pisanja!

⁷⁶ Bosanski jezik, znan še za časa srednjega veka, skupaj s pisavo bosančico, je bil priznan tudi za časa otomanskega imperija, vendar ga leta 1907, pod Avstroogrsko vladavino, ukinejo, uradni jezik v Bosni in Hercegovini pa ostane srbohrvaški jezik. Za slednjo opcijo so se zavzemali srbski in hrvaški kulturniki in politiki, medtem ko so bošnjaški predstavniki pasivno sprejeli odredbo vse do leta 1991, ko se pri popisu prebivalstva ponovno pojavi opcija 'bosanski jezik' kot materni jezik (Kržišnik-Bukić, 1996: 82)

(prosrbske, prohrvaške, probošnjaške/muslimanske), premalo zainteresiranih intelektualcev, premalo informiranih ljudskih množic ipd. Vselej premalo politično motivirani in preslabo organizirani, so težko izbojevali bitke za lastne interese, tudi zato, ker, čeprav so relativno majhen narod, niso nastopali enotno, temveč so zagovarjali vsak svojo vizijo Bosne in Bošnjaštva. Tako je leta 1831 Husein-kapetan Gradaščeviću, borcu za avtonomijo Bosne, stal nasproti Ali-paša Rizvanbegović, leta 1922 sta si nasprotovala Mehmed Spaho in Ibrahim Maglajić, vsak s svojimi privrženci, druga svetovna vojna je prinesla delitev Bošnjakov v vse tri vojske – ustaško, četniško in partizansko, še v zadnji vojni, v letih 1992–1995, ko so Bosno ogrožale kar tri zunanje države, so bili Bošnjaki tudi notranje razklani na Armijo BiH, pod poveljem Alije Izetbegovića, ter na avtomaše Fikreta Abdića! Včasih so Bošnjaki soglašali glede ciljev, vendar so se razhajali pri izbiri sredstev, včasih pa so bili tudi cilji povsem različni.

Vse to, ideološka in politična nesoglasja in razhajanja, je oviralo uveljavitev bošnjaške narodnosti, med njimi samimi kot tudi v odnosu do drugih narodov.

A, kot se je izkazalo, je (bilo) za bosanske muslimane nujno, da dokončno opredelijo narodnostno pripadnost, saj je današnji svet kljub globalizaciji in procesu »brisanja meja« še vedno »svet narodov«. V pogajanjih na mednarodni ravni se spopadajo diplomacije držav, ki predstavljajo svoj/e narod/e. Če narod ni formalno-pravno opredeljen in priznan, ga pri svetovni ureditvi večinoma ne upoštevajo. Bošnjaki so se lahko skozi lastno zgodovino prepričali, da jim je narodnostna opredelitev edina pot rešitve, saj so bili kot verska ali etnična skupnost vselej prisiljeni, da se opredelijo za enega izmed sosednjih narodov, ali pa so bili preprosto prezrti (spomnimo se sporazuma Maček–Cvetković, kjer sta pogajalca soglašala, da »muslimanov v Bosni ni«).

Tako danes bošnjaški intelektualci pozivajo k slogi in enotnosti bošnjaškega naroda, kajti, kot ugotavlja dr. Atajić, »edino kot Bošnjaki lahko obstanemo na tem (bosanskem, op. SF) prostoru« (Atajić, 1993: 49).

Vendar bošnjaški boj danes, deset let po koncu zadnje vojne, še ni končan! Ubranili so sicer svoj fizični obstoj, ubranili so svoje ozemlje, vendar je pred njimi še vrsta težav, ki jih morajo rešiti v procesu svoje narodnostne uveljavitve. Bošnjaki še vedno niso enotni; fizično so v

stanju »enklave«⁷⁷, saj je Daytonski mirovni sporazum sicer ohranil zunanje meje države, zato pa je notranja struktura države razcepljena, narodi pa razdeljeni po »enklavah« in obenem še vedno ideološko razklani. Seveda bi bilo utopično pričakovati popolno zlitje mnenj in stremeljenj Bošnjakov, vendar je določen konsenz vendarle nujen za obstoj in delovanje Bošnjakov kot naroda in političnega telesa.⁷⁸ Krvava zgodovina priča, da se morajo sami zavzeti zase, sicer jim grozi izumrtje (popolnemu genocidu so se izognili, kulturnemu uničenju pa se bodo morali upirati tudi v prihodnje, vse dokler ne bodo sosednji narodi opustili zamisli o »srbstvu/hrvatstvu Bošnjakov«).

Naslov tega poglavja nakazuje pisanje o prihodnosti naroda, postavlja vprašanje perspektive bošnjaške identitete. Ne brez razloga. Kajti, čeprav še vedno živimo v času, ki ga obvladujejo mednarodna razmerja, pa je vse bolj opazen trend »odpiranja družb«, brisanja meja, upadanja pomena narodne identitete ob hkratnem favoriziranju svetovljanstva, popularnega slogana »državljan sveta« in identitete kozmopolita.

Koncept naroda se je začel uveljavljati po francoski revoluciji konec 18. stoletja in se nadaljeval, razvijal in utrjeval skozi celotno 19. stoletje in še naprej v 20. stoletje. Vendar se konec slednjega začenjajo dogajati spremembe na svetovni in družbeni ravni, družba iz obdobja moderne prestopi v post-moderno. Slednja nosi značilnosti t. i. »tvegane družbe«, kjer je posamezniku ponujena svoboda nešteti izbor, obenem se mu naloži tudi breme odgovornosti za lastne odločitve in dejanja. Meja ni več. Narodna identiteta človeka vse bolj izgublja svoj primat med identitetami, ki jih posamezniki nosimo s seboj. Postane enako pomembna ali nepomembna, kot so vse ostale, nacionalna ideja je tako »le ena v večglasju »enako pravih« identitet« (Velikonja v Debeljak et al, 2002: 294). Vendar to ne pomeni, da narod ni več pomemben oziroma da je organiziranost v skupine narodov nepomembna in brez veljave. Četudi bi mnogi 'svetovljani' radi videli ravno to, da se ljudje prenehamo ločevati glede na nacionalno pripadnost in kljub temu, da je vse več posameznikov, ki so presegli narodno identiteto, pa ostaja neizpodbitno, da je narod kot politična organizacija še vedno pomemben.

⁷⁷ Več o tem v Karić, E. (1999): Eseji od Bosne, (Tri bosanske enklave), Sejtarija, Sarajevo.

⁷⁸ "Bošnjaki kot maloštevilen narod si danes ne morejo privoščiti "udobja" raznovrstnih delitev, ideoloških in političnih prepričanj, nesporazumov in nesoglasij. Izbojevana pravica do narodnosti in države, ki sta jim, v dolgem časovnem obdobju, na različne načine bila oporekana, bi lahko postala vprašljiva, v kolikor se aktivizem Bošnjakov na kolektivni ravni ne osvobodi prisotnih političnih trenj, ideoloških nesoglasij, socialne in regionalne razcepljenosti, dezorientiranosti, apatičnosti in ob vsem tem še amaterizma, da ne rečemo, nepismenosti v ekonomiji in politiki." (Đozić, 2003: 10-11).

»Narod je danes prevladujoča oblika politične organizacije skoraj po vsem svetu, nacionalnost uvrščamo med najbolj trpežna »vozlišča« identitete v sodobnih zahodnih družbah« (ibid., str. 284).

In ravno zaradi politične moči naroda je za Bošnjake danes še kako pomembno, da se postavijo za svojo narodnost in uveljavljajo svoj narodni subjekt. Po kataklizmi, ki so jo doživeli potem, ko se jim je »porušil svet«, življenje pa zasukalo v povsem nezaželeno stran, ko so padle vse vrednote in norme, v katere so verjeli in po katerih so živeli, morajo ponovno najti »vozlišče«, s pomočjo katerega bodo lahko znova gradili odnos z okoljem, z družbo. Toda, tokrat na bolj racionalni osnovi, bolj premišljeno, morda celo nekoliko vase zaverovano. Kajti, da bi mislili globalno (o svetu brez meja, kjer velja spoštovanje in upoštevanje tujih dignitet), morajo najprej ustvariti svoje lokalno (odgovoriti si na vprašanje, kdo so in kaj jim to pomeni).

Bosna je v letih po vojni še vedno v vsesplošni krizi (politični, ekonomski, socialni itd.), njeni prebivalci pa se še »pobirajo« od šoka vojnih grozodejstev. Bošnjaki še najbolj in še najteže; sprejeti morajo dejstvo, da so bili priče in žrtve genocidne politike vojnih hujskačev in njihovih privržencev, da življenje ne more biti in ne bo nikdar več tako kot pred vojno. Tudi zagovorniki teze, da »čas celi rane«, morajo priznati, da nekaj tako strahotnega, kot je bila vojna v Bosni in Hercegovini (vojna proti otrokom, ženskam, invalidom ...), za vselej spreminja osebnosti njenih prič.⁷⁹

Pa vendar se bošnjaški intelektualci zavedajo, da genocid, strahoten kot je bil, »ne sme biti osnova naše (bošnjaške, op. SF) identitete v prihodnosti« (Filandra, 2003: 6), zato pozivajo najprej k težnji po »boljšem poznavanju sebe (kot Bošnjakov, op SF)« (Lolić, 1997: 181), saj bodo tako bolje nastopali v svetovni politični areni in branili svoje nacionalne interese, obenem pa tudi k racionalizaciji svoje narodne biti, kajti le tako lahko Bosna in njeni prebivalci (vseh narodnosti) delujejo v prihodnje. Čustva in očitna čustvena nestabilnost so mnoge popeljala v izvrševanje doslej nepredstavljenih zločinov, v družbeno anomijo in kaos. Ponovna vzpostavitev kozmosa pa je dolgoročen projekt, ki zahteva popolno obnovo tako bosanske države kot tudi njenih državljanov. Vendar naj jih tokrat ne družijo komunistična ideologija bratstva in enotnosti, formula, ki se je izkazala za povsem labilno in v temeljih

⁷⁹ O psihološkem vplivu genocida na razvoj nacionalne zavesti Bošnjakov glej več v Dizdarević, 2003: 45-53

zlagano. »Nova bosanska država in družba se lahko sestoji tudi iz hudičev, pod pogojem, da je racionalna« (Ćurak, 2002: 32), je »ameriški politični pristop« (ibid.), ki najbrž kaže določeno mero vmesnosti. Vendar je racionalnost težko izpeljiva formula za nekaj tako emocionalnega in na obdobja tako iracionalnega, kot je človek! Obenem je težko razložiti osebi, ki je v vojnem peklu izgubila številne svojce ter bila tudi sama izpostavljena nečloveškemu ravnanju, da je nujna in najbolj obstojna rešitev racionalnega, zdravorazumskega pristopa k ureditvi nove bosanske družbe. Pa vendar bo moral ratio biti tisto pero, s katerim se bo pisala bosanska in bošnjaška prihodnost!

V letu 2005, ko zaključujem to pisanje, je Bosna in Hercegovina samostojna in suverena država, članica Organizacije združenih narodov in Sveta Evrope, obenem se nadeja vključitve v Evropsko unijo in v pakt NATO. Njena državna ureditev je rezultat v Daytonu podpisanega mirovnega sporazuma, ki je državo razdelil na dve entiteti (v večji so združeni Bošnjaki in bosanski Hrvati, v manjši pa bosanski Srbi), kar je kamen spotike vseh treh konstitutivnih narodov, hkrati pa tudi ovira ekonomskemu razvoju in družbeno-socialnemu napredku celotne države⁸⁰.

Kakor je usoda vseh, v vojni prizadetih držav, se bo tudi Bosna in Hercegovina še dolga leta »pobirala« in iskala ravnovesje tako na notranjepolitičnem prizorišču kot tudi v zunanji politiki. Kot že zapisano, preurediti in na novo mora vzpostaviti malodane vse, od infrastrukture do medčloveškega (mednacionalnega) zaupanja. Dejstvo pa je, da to mora biti v interesu vseh njenih prebivalcev, ne zgolj Bošnjakov, ki, za razliko od bosanskih Srbov in Hrvatov, ki svojo narodno identiteto vežejo na sosednji državi, vidijo Bosno in Hercegovino kot svojo edino domovino in jim je v vitalnem interesu, da jo obdržijo pri življenju in ustvarijo v njej pogoje za skladno in strpno sobivanje vseh njenih narodov.

Na svetu so številni narodi, vsak zase odgovoren za obstoj, razvoj in negovanje lastne narodnosti. Enako je z Bošnjaki. Sedaj, ko se jim ni več treba boriti za priznanje lastne identitete, pa se morajo boriti za njeno uveljavljanje v bosanskem in svetovnem prostoru. Kako in koliko bodo uspešni, bodo pokazale vse nadaljnje generacije, dediči stoletja dolge zgodovine Bošnjakov. Negotova prihodnost pa je usoda vseh narodov sveta, tako tudi tudi Bošnjakov.

⁸⁰ Natančneje o "postdaytonski Bosni" glej v Ćurak, 2002

Kako se bodo znašli v vrtincu globalizacije in v izzivih postmoderne nedorečenosti, ali bo Bošnjake še kdaj doletela »kataklizma 90-ih let«, kako trajen je daytonski mirovni sporazum ... Na vsa ta in nešteto drugih vprašanj oblikujejo odgovore tudi predstavniki bošnjaškega naroda.

6. VERIFIKACIJA UVODOMA ZASTAVLJENIH HIPOTEZ IN KONČNE UGOTOVITVE

Narativni pogled na identiteto vidi slednjo kot »artikulacijo posameznikove življenjske zgodbe« (Razpotnik, 2004: 14), ki jo obenem zaznamuje »občutek biografske kontinuitete, ki jo lahko posameznik reflektira in o njej govori z drugimi« (ibid.).

Koncept identitete pa se je pomembno spremenil s prehodom družbe iz obdobja moderne v postmoderno družbo. Bauman o tej spremembi zapiše: »V moderni je bil problem z identiteto drugačen, kot pa je problem z identiteto danes. V modernosti je to bil, kako identiteto izgraditi in jo obdržati trdno in stabilno, postmoderni problem identitete pa je, kako se izogniti njeni fiksaciji in pustiti opcije odprte. V primeru identitete in tudi v drugih primerih je bilo geslo moderne kreacija; geslo postmoderne pa je recikliranje.« (v Razpotnik, 2004: 14).

Koliko se lahko bošnjaški narod prepozna v zgoraj napisanemu? Če narod vidimo kot subjekt, potem slednji lahko »artikulira svojo življenjsko zgodbo«, sledi in dokaze o njej pa zapiše v zgodovinskih knjigah in dokumentih ter v zavesti vsakega člana narodne skupnosti.

Raziskovanje in proučevanje razvoja narodne identitete Bošnjakov z v uvodu zastavljenimi tezami kot vodnicami skozi zbiranje in obdelovanje podatkov me je pripeljalo do naslednjih ugotovitev:

Glede na zgodovinske dokaze in zapise o neizpodbitni tisočletni zgodovini Bošnjaškega naroda, lahko hipotezo o avtohtonosti tega naroda na balkanskem prostoru spremenim v znanstveno preverjeno in dokazano trditev. Bošnjaki so na balkanskem prostoru prisotni vse od začetnega priseljevanja južnoslovanskih narodov (od 6. stoletja naprej) do današnjih dni. V tem času je tako bosansko-hercegovsko ozemlje kot tudi na njem živeči narodi, doživelo niz sprememb, ki pa niso nikdar pretrgale kontinuitete bivanja teh narodov in tako tudi Bošnjakov na tem področju. Srednjeveška zgodovina je obdobje bosanske samostojnosti, čemur je sledilo stoletja dolgo obdobje otomanske vladavine (od leta 1463 vse tja do leta 1878, ko Bosno prevzame Avstro-ogrski). Z Otomani je na bosanski prostor in med Bošnjake prišla danes najpomembnejša komponenta bošnjaške identitete: Islam. Vera, ki je stoletja dolgo, vse tja do 20. stoletja in dolgo v njem, bila vozlišče identitete dela bosansko-hercegovskega prebivalstva. Zaradi stoletne (samo)identifikacije na podlagi verske pripadnosti je tekkel proces

razvoja nacionalne zavesti počasi in ovirano. Za slednje so deloma odgovorni sami Bošnjaki, ki jim je identifikacija glede na vero bila dolgo zadostna in niso čutili (in tako tudi ne podpirali) potrebe po definiranju narodnega imena, deloma pa je bila nedefiniranost in nepriznanost bošnjaške narodnosti rezultat diskriminatorne in nacionalistične politike z Bošnjaki sobivajočih narodov.

V 19.stoletju, času nastanka in uveljavitve »naroda« kot skupne identitete širših množic in obenem politične organizacije, so Bošnjaki sicer skušali uveljaviti svojo narodno samobitnost, vendar so bili pri tem relativno neuspešni, tako zaradi premajhne lastne angažiranosti in organiziranosti kot tudi zaradi zanikanj njihove narodne posebnosti s strani njihovih sosedov (Hrvatov in Srbov). Intenzivnejše narodnobuditeljske aktivnosti Bošnjakov se začnejo šele v drugi polovici 20. stoletja, dokončno »prebujenje« pa doživijo na koncu stoletja ob razpadu Jugoslavije in vojni na bosansko-hercegovkem ozemlju.

Štiriletna vojna, v letih 1992-1995, ki je Bošnjakom prinesla poboje, mučenja, izseljevanja in razseljevanja ter vrsto trpljenj in traum, je bila psihološki dejavnik, ki je vplival na dokončno emancipacijo bošnjaške nacionalne zavesti, kar se kaže v ponovni uvedbi narodnostne oznake »Bošnjak« in v prizadevanju po utrjevanju in ohranjanju bošnjaške nacionalne zavesti danes in v prihodnje.

Če identiteto vzamemo kot »ime za pobeg iz negotovosti« (Razpotnik, 2004: 14), negotovosti glede tega kaj smo, kakšne se sami vidimo in kot kakšne nas vidi in priznava okolica, je definiranje bošnjaške narodnosti in njegova politična emancipacija dokončen »pobeg«, odločitev, da je prišel čas, ko se mora natančno vedeti, kaj so in kakšno mesto zahtevajo v družbi. Bošnjaki so narod, ki ima vse attribute narodnosti: imajo lastno ozemlje, Bosno in Hercegovino, na katerem so avtohtoni prebivalci, lastno zgodovino, kulturo, vero (islam) in jezik (bosanski). In kar je morda najpomembnejše, čutijo se različne (ne boljše ne slabše, temveč zgolj *različne*) od sosednjih narodov, zato želijo to svoj različnost poimenovati (Bošnjaki) in jo kot tako tudi uveljavljati. Kolektivna zavest o lastni samobitnosti pa je svojo potrditev in utrditev našla, ne v času moderne, ko se je porajala večina narodnih identitet kot jih poznamo danes, temveč šele v času postmoderne! Pred njimi je torej še izziv »fiksacije« identitete, če se še enkrat povrnemo na Baumanovo razmejitev moderne in postmoderne.

Napovedovati prihodnost in življenjsko dobo nekega naroda ni mogoče, kakor ni mogoče napovedovati dolžine človeškega življenja. Narod pa je zbir ljudi in njihove zavesti o pripadnosti skupini (narodu), so, »'duhovna bitja', so skupnosti, ki obstajajo, dokler živijo v glavah in srcih ljudi, in ki razpadejo, kakor hitro izginejo iz misli in volje ljudi« (Razpotnik, 2004: 28).

Tisočletna zgodovina bošnjaškega naroda, njihova vztrajna pot k osamosvojitvi, k priznanju in uveljavitvi njihove avtohtonosti in avtonomnosti ter dobesedno krvavi boj za pravico, da so to, kar so, edino lahko – Bošnjaki, govori dovolj o njihovi narodni zavesti ter želji in zahtevi, da se prepoznavajo in da so prepoznani kot samosvoj narod.

7. LITERATURA

SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE

1. Anderson, B. (1990): **Nacija: zamišljena zajednica; razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma**, Školska knjiga, Biblioteka Alternative, Zagreb
2. Bojić, M. (2001): **Uzroci genocida u Bosni**, El Kalem, Sarajevo
3. Ćurak, N. (2002): **Geopolitika kao sudbina, slučaj Bosna: postmodernistički ogled o perifernoj zemlji**, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
4. Debeljak, A. et al (2002): **Cooltura; uvod v kulturne študije** (zbornik), Študentska založba, Scripta, Ljubljana
5. Dizdarević, I. (1998): **Barbari su bili bolji**, Compact Publishing House, Sarajevo
6. Doubt, K. (2003): **Sociologija nakon Bosne**, Buybook, Sarajevo
7. Duraković, N. (1994): **Prekletstvo Muslimanov**, Esperint p.o.- Sarajevo, Centrachemie- Ljubljana
8. Filandra, Š. (1998): **Bošnjačka politika u XX. stoljeću**, Sejtarija, Sarajevo
9. Hadžijahić, M. (1974): **Od tradicije do identiteta (geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)**, Svjetlost, Sarajevo
10. Hadžijahić, M. (1990): **Porijeklo bosanskih Muslimana**, Bosna, Muslimanska biblioteka, Sarajevo
11. Haralambos, M., Holborn, M. (2000): **Sociologija; teme in pogledi**, DZS, Ljubljana
12. Hastings, A. (2003): **Gradnja nacionaliteta**, Buybook Adamić, Sarajevo, Rijeka
13. Herb, G.H., Kaplan, D.H. (1999): **Nested identities; nationalism, territory, and scale**, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Oxford
14. Hribar, T. (1995): **Slovinci kot nacija; soočanje s sodobniki**, Enotnost, Ljubljana
15. Ibrahimagić, O. (1996): **Bosna i Bošnjaci; država i narod koji su trebali nestati (Zbirka pravnih i političkih eseja)**, Svjetlost, Sarajevo
16. Ibrahimagić, O. (2003): **Bosanska državnost i nacionalnost; Bosnian statehood and nationality**, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo
17. Imamović, M. (1998): **Historija Bošnjaka**, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo
18. Karić, E. (1999): **Eseji od Bosne, (tri bosanske enklave)**, Sejtarija, Sarajevo
19. Klaić, N. (1989): **Srednjevjekovna Bosna; politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)**, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

20. Kržišnik-Bukić, V. (1996): **Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo**, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
21. Lolić, H. (1997): **Bosna u krizi identiteta**, Bosnia ars, Tuzla
22. Malcolm, N. (1995): **Povijest Bosne – kratki pregled**, Erasmvs, Svejdočanstva, Zagreb-Sarajevo
23. Razpotnik, Š. (2004): **Družbena identiteta potomcev priseljencev v Sloveniji**, Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Ljubljana
24. Sells, M.A. (2002): **Iznevjereni most; religija i genocid u Bosni**, Klio, Sarajevo
25. Spahić, M. (2001): **Sociologija; učbenik za srednje škole**, Vrijeme, Zenica
26. Urbančič, I. (1981): **Uvod v vprašanje naroda**, Znamenja, Založba Obzorja, Maribor
27. Velikonja, M. (1996): **Masade duha; razpotja sodobnih mitologij**, Znanstveno publicistično središče, Ljubljana
28. Velikonja, M. (1998): **Bosanski religijski mozaiki; religije in nacionalne mitologije v zgodovini Bosne in Hercegovine**, Znanstveno publicistično središče, Ljubljana

ČLANKI

1. Aminian, B. (2003): **Nation building – izazovi nacionalnog identiteta** v Znakovi vremena, jesen 2003, Vol. 6, št. 21, Sarajevo, str. 131–145
2. Atajić, R. (1993): **Uloga i mjesto Bošnjaka u modernom svijetu** v Bosna, bošnjaštvo i bosanski jezik, Zbornik referata sa Osnivačke skupštine Matice Bošnjaka, Bosanska riječ - Das Bosnische Wort, Wuppertal
3. Balić, H. (2003): **Bošnjačka kataklizma** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 152–156
4. Dizdarević, I. (2003): **Proces razvoja svijesti o bošnjačkom identitetu** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 4–53
5. Đozić, A. (2003): **Unutarbošnjačke suprotavljenosti i sukobljenosti – zapreka bržoj afirmaciji bošnjaškog identiteta** v Znakovi vremena, jesen 2003, Vol. 6, št. 21, Sarajevo, str.10–18
6. Filandra, Š. (2003): **Bošnjaci i svijet** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 5
7. Halilović, E. (2003): **Bošnjački identitet u globalnom civilnom društvu** v Znakovi vremena, jesen 2003, Vol. 6, št. 21, Sarajevo, str. 36–56

8. Ibreljić, I. (2003): **Evropski, balkanski i bošnjački identitet u vremenu ubrzanih evropskih integracijskih procesa** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 82–105
9. Imamović, M. (2003): **Identitet Bošnjaka u XX. stoljeću** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 9–14
10. Lavić, S. (2003): **Statički i dinamični pristup problemu identiteta** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 30–37
11. Milišić, S. (2003): **Stradanje Bošnjaka 1991–1995. godine** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 132–137
12. Muminović, R. (2003): **Nacionalnost – povijesni individualitet** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 108–122
13. Muslimović, F. (2001): **Politički i vojni aspekti karaktera rata u BiH 1992–1995. godine** v Zbornik radova Okrugli sto »Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992.–1995.«, Sarajevo, str. 46–65
14. Pašić, I. (2003): **Predslavenski etnički elementi u historijama Bosne i Bošnjaka – mit ili stvarnost?** v Godišnjak 2003 BZK Preporod, Godina III, Sarajevo, str. 54–64
15. Poprzanović, Z. (2001): **Totalicid rata** v Zbornik radova Okrugli sto »Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992–1995.«, Sarajevo, str. 119–133
16. Softić, S. (2001): **Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini** v Zbornik radova Okrugli sto »Karakter rata u Bosni i Hercegovini 1992–1995.«, Sarajevo, str. 85–103
17. Velikonja, M.(1992a): **»Kad se razvije zastava, razum je u trubi«- I (Kolobarjenje po balkanskom ro(e)doljublju)** v Tribuna, št. 7, str. 8–9
18. Velikonja, M.(1992b): **»Kad se razvije zastava, razum je u trubi« – II (Kolobarjenje po balkanskom ro(e)doljublju)** v Tribuna, št. 8, str. 8–9
19. Velikonja, M. (1995): **Vsi enaki, mi različni** v Razgledi, letnik 4, št. 6, str. 10–11
20. Velikonja, M. (2002): ***In hoc signo vinces*: verski simbolizem v vojnah na Balkanu 1991–1995** v Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, letnik 30, št. 209–210, str. 193–206
21. Vrcan, S. (2002): **O Razlogih za angažiranje religije v tranzicijskih političnih spopadih** v Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, letnik 30, št. 209–210, str. 181–191

MEDMREŽJE

1. Cvijanović. H. (12. 6. 2004): **Nacija u raskoraku**; *dostopno na:*
http://www.zarez.hr/90/tema2_4.htm
2. Maritain, J. (12. 6. 2004): **Človek in država**; *dostopno na:*
http://www.svarog.org/sociologija/teorija_drzave/clovek_in_drzava.php
3. www.zemljabosna.com
4. <http://hem.passagen.se/hambarine/prijedor/logori.htm>

PRILOGA

POVELJA BOSANSKOGA BANA KULINA

(29. VIII 1189)

+ ѿ иже ѿца и сна и стаго дѣа. ѿ бань: востъньски кѣлннъ?
присезаю вѣ кнеже| крѣвашѣ: и вѣсѣмъ грабамъ дѣвровъчамъ?
правы: приѣтель: выти вать| ѿ селѣ: и довѣка: и правъ гон
дѣржат(и) | съ вами: и правѣ: вѣрѣ: доколе съмъ живъ? въ сн
дѣвровъчане: кифе ходѣ: по моему владанн|ю: трѣгѣюкѣ? годѣ
си кто: хокѣ: крѣвати: го|дѣ си кто мине: правовъ вѣрѣ: и
и правымъ сѣ|дѣцемъ: дѣржати б везъ вьсакоѣ зледи: раз|вѣ
що ми кто: да воевъ воловъ поклонъ; и да имъ| не вѣде: ѿ
моухъ: чьстѣнниковъ: силе: и доколѣ: ѿ| мне вѣдѣ: дати намъ:
сѣвѣтъ: и помокъ: какоѣ: и се|вѣ: колнкоѣ моге: везъ въ-
сѣга: зьлога примы|сла: тако ми вже помаган: и сие сто ева-
нгелне.| ѿ радѣ: дѣкѣ бань: писахъ сию: книгѣ: повеловъ: |
бановъ: ѿ рожьста: хва: тисѣка. и сѣто: и ѿсѣмъ|дѣсетъ: и
дѣветъ: лѣтъ: мѣсеца: двѣгѣста: ѿ дѣвдѣсетн: и дѣветы:
днѣ: ѿсѣченне: гла|ве: ишвана: крѣтитѣла:./²

¹ Fol. 49^v-53^r (Cod. slav. 12 Bibl. Vatic.), v. sp. XIII i „Slovo“ 9-10.

² Prema tzv. lenjingradskom (izvornom) primjerku.

Povelja Bosanskoga Bana Kulina je napisana 29. avgusta 1189. godine na starobosanskom jeziku i Bosanskim pismom Bosančicom. Ovaj dokument je ne samo najstariji, dosad pronađeni, Bosanski državni dokument, nego je Povelja Bosanskoga Bana Kulina i najstariji državni dokument, od svih južnoslovenskih država!!

Ban Kulin, u glavnom dijelu te Povelje, kaže:

Ja, Ban Bosanski Kulin, obećavam Tebi kneze Krvasu i svim gradjanima Dubrovčanima pravim Vam prijateljem biti od sada i do vijeka.

I pravicu držati sa Vama i pravo povjerenje, dokle budem živ.

Svi Dubrovčani koji hode kuda ja vladam, trgujući, gdje god se žele kretati, gdje god koji hoće, s` pravim povjerenjem i pravim srcem, bez ikakve zlobe, a šta mi ko da svojom voljom kao poklon.

Neće im biti od mojih časnika sile, i dokle u mene budu, davati ću im pomoć kao i sebi, koliko se može, bez ikakve zle primisli. Neka mi Bog pomogne i svo Sveto Evandjelje.

Prijepis glavnog dijela teksta Povelje Bosanskoga Bana Kulina na originalnom starobosanskom jeziku sa Bosančice na Latinicu, glasi:

Ja, Ban Bosanski Kulin prisezaju Tebi, kneze Krvasu i vsim gradjam Dubrovčam, pravi prijatelj biti Vam, od sele i do vijeka, i prav goj držati s vami i pravu vjeru do kole sam živ.

Vsi Dubrovčane kire hode po moemu vladaniju, trgujuće, gdje si kto hoće kretati, gdje si kto mine, pravov vjerov i pravim srcem držati je, bez vsake zledi, razvje što mi kto da po svojov voljov poklon, i da im ne bude od mojih častnikov sile, i do kole u mene budu, dati im svijet i pomoć kakore i sebi, kolikore može, bez vsega zloga primisla. Tako mi Bog pomagaj i sije Sveto Evandjelje.

Vir: www.zemljabosna.com (pristop 11. 7. 2004)

Priloga št. 2: Bosanska pisava *bosančica*

Bosantchica			
ǃ	A	o	O
ǂ	B	π	P
π	V	ρ	R
ǃ	G	Ϸ	S
ǃ, ǂ, ǃ	D	π	T
ǃ	E	Ϸ	U
ǃ, ǃ, ǃ	Ž	Ϸ	F
ǃ	DZ	Ϸ	H
ǃ	Z	ω	OT
π	I	π	Ć, ŠT, ŠĆ
ǃ, ǃ	D, Ć (clery)	π	C
ǃ	K	v	Č
ǃ	L	π	Š
ǃ	LJ	b	poluglas
ǃ	M	ǃ, ǃ	JAT
ǃ	N	ǃ	JU
ǃ	NJ		

Vir: www.zemljabosna.com (pristop 11. 7. 2004)